

Colònies escolars: anàlisi històrica d'una aventura pedagògica (1876-1920)

School summer camps: historical analysis of a pedagogical adventure (1876-1920)

Juan Andrés Cambeiro

Inspecció Educativa

RESUM

Les colònies escolars, aparegudes amb l'objectiu bàsic de millorar la salut d'un sector de la població urbana, esdevingueren, a finals del segle XIX, un aspecte educatiu d'abast considerable i d'acceptació unànime. La seva extensió per molts països d'Europa es va produir en un curt període de temps, tot i que no sempre van gaudir del necessari suport oficial, com és el cas d'Espanya. Al nostre país es van iniciar de la mà d'institucions privades, municipis i d'altres, amb el suport, poc més que testimonial, de l'Estat. Quan el 1911 s'amplien els ajuts estatals a les colònies, la seva presència, que era ja un fet, no farà més que incrementar-se. En aquest article s'estudia el naixement de les colònies a Espanya, la seva implantació i consolidació fins als anys trenta del passat segle XX, les iniciatives que les van promoure, el sistema de finançament i la seva organització i regulació normativa.

Paraules clau: colònies escolars, higiene, salut, educació física, educació en la natura.

ABSTRACT

School summer camps, which arose with the basic objective of improving the health of a sector of the urban population, became a unanimously accepted educational aspect of considerable scope at the end of the 19th Century. They rapidly spread to other European countries, although they did not always enjoy the necessary official support, as was the case of Spain. In our country they were implemented with the help of private institutions, municipalities and other organisations, with a purely token state support. When the state subsidies were extended to summer camps in 1911, the latter began to spread. This article stu-

dies the birth of these camps in Spain, their implementation and consolidation until the nineteen thirties, the initiatives they promoted, the funding system and how they were organised and regulated.

KEY WORDS: school summer camps, hygiene, health, physical education, education in nature.

1. El naixement de les colònies escolars¹

Dins la preocupació higienista del segle XIX van tenir cabuda totes les accions que milloraven l'estat de salut dels nens i dels joves. Escassos de mitjans farmacològics i de coneixements sanitaris, si els analitzem des dels nostres dies, es van buscar palliatius als pocs recursos de què disposaven en no poder evitar les situacions de fet que mantenien una important massa de la població —fonamentalment urbana— en condicions poc saludables. En la concepció més àmplia de l'educació física estaven aquells recursos que intervenien en el manteniment i la millora de la salut de la infància. L'aparició de les colònies escolars es va presentar —a la vista dels resultats— gairebé com una panacea. Van ser elogiades amb unanimitat i la seva expansió per Europa va ser extraordinàriament ràpida, i arribaren també a l'Estat espanyol pocs anys després de la seva creació.

1.1. *L'origen de les colònies*

1.1.1. Walter Bion: el creador de les colònies escolars

La institució de les colònies escolars entronca directament amb el naturalisme educatiu que podria tenir els seus orígens en autors com Rabelais o Comenius i més endavant en Rousseau, per prendre carta de naturalesa en els educadors dels segles XVII i XVIII. Pestalozzi, Basedow o Salzman, entre d'altres, incloïen entre les seves activitats escolars: excursions, jocs a l'aire lliure i sortides al camp, com a elements fonamentals de la seva educació. No era l'activitat física l'únic objectiu; l'aprenentatge per la vivència directa i les experiències dels alumnes completaven el sentit de les activitats fora del recinte escolar.

1. Atès que la recepció d'aquest article és anterior a l'aparició de l'obra en tres volums d'Enric PUIG JOFRA i Josep M. VILA VICENS, *Cent anys de Colònies de Vacances a Catalunya (1893-1993)*, publicada al desembre de 2005 per la Fundació Pere Tarrés i l'Editorial Mediterrània, l'autor no ha pogut tenir en compte el seu contingut. (Nota de la redacció.)

Per a Pereyra (1982, p. 151) el naturalisme és una constant històrica que es manifesta en l'educació «cuando ha predominado en ella el formalismo o el excesivo intelectualismo». A finals del segle XIX no només existien aquests elements sinó també d'altres que, com la idea de la regeneració patriòtica i l'higienisme —que cobrava importància a mesura que es feien nous descobriments en les ciències biològiques—, van produir un renaixement del naturalisme més gran del que havia provocat l'humanisme. Aquesta tendència finisecular va oferir manifestacions diverses, alguna de les quals va tenir gran influència en institucions docents del segle XX —colònies, excursions, escoles a l'aire lliure, esports, etc.—, altres es van establir en la societat de manera definitiva —alpinisme, acampada, esquí, clubs excursionistes, etc.—; no obstant això, l'origen de les colònies escolars no va estar en l'aplicació d'aquestes idees. Per al seu fundador, el primer, i d'alguna manera únic, objectiu era el terapèutic.

El pastor Walter Bion, després del seu trasllat d'un airejat i muntanyós poble a la industrial i populosa Zuric, va observar com la salut física i psicològica dels seus cinc fills es va deteriorar. La seva determinació de retornar-los a l'ambient natural durant un estiu li va permetre constatar la millora de la seva mainada. Portat per la seva filantropia va considerar que, si tal acció havia beneficiat els seus fills, la salut de molts dels nens pobres de la ciutat podria beneficiar-se de la mateixa manera.

L'any 1876 va traslladar al cantó d'Appenzell seixanta-vuit nens amb un grup de mestres que es van quedar allà algunes setmanes. L'any següent el nombre de colons es va incrementar en trenta. L'experiència va ser del tot positiva, de manera que altres ciutats suïsses, com Basilea, van seguir l'exemple, i el 1883 el nombre de colons oscil·lava en aquest país entre mil dos-cents i mil tres-cents. Alemanya va instituir les colònies el 1878, a Frankfurt, i arribà en pocs anys a setanta-dues ciutats i deu mil nens; a Àustria van començar l'any 1880, a Viena, i després en altres ciutats; Milà el 1883; i avançada la dècada, s'hi van afegir Holanda, Suècia, Bèlgica i altres països europeus, a més dels Estats Units (Sela, 1887, p. 227). En conseqüència, podem concloure que l'expansió de les colònies es va produir en un espai de temps molt curt, i afectà un elevat nombre de ciutats de diferents països.

1.2. *Les colònies: concepte i fins*

1.2.1. En què consisteixen

Si prenem com a referència un dels primers escrits que es van fer a Espanya sobre les colònies escolars, podríem dir que:

Se da este nombre á la residencia en los mejores puntos de la montaña, durante las vacaciones de estío, de los niños débiles o convalecientes que asisten á las escuelas urbanas, y pertenecen á familias poco acomodadas (Ontañón i Costa, 1882, p. 249).

Podem, amb aquesta definició, aproximar-nos al que són les colònies però de manera parcial. Serveix el concepte anterior per definir, en tot cas, el que va ser la primera colònia del pastor suís Bion, l'experiència del qual no només es va estendre per les ciutats sinó que també es van diversificar els punts de destí i es va atendre un altre tipus de participants.

Per ampliar el concepte, i sobretot per fer-ho en el que van arribar a convertir-se les colònies, hauríem de considerar que la «residència» no es limita a la muntanya sinó a qualsevol paratge, a l'aire lliure i sa. Els colons van ser durant molts anys, per simples raons de prioritat, febles o malalts —el que va conferir a les colònies un caràcter terapèutic—, però amb el pas del temps es van convertir en un element educatiu més, vàlid per a qualsevol individu, sobretot d'ambient urbà.

Tampoc hem de restringir les colònies a l'estada en un lloc sa i airejat. Des del primer moment aquest era l'aspecte fonamental a considerar, després venia una bona alimentació, els passeigs i excursions pel camp i la platja, els banys, els jocs i altres activitats físiques, sense oblidar els aspectes intel·lectuals i de convivència que en totes elles estaven presents. No van faltar colònies escolars amb fins específics: higiènics, culturals, esportius, naturalistes, etc. Les possibilitats es van multiplicar per abastar qualsevol mena d'objectiu educatiu, lúdic o ideològic.

Potser per la influència del terme en altres idiomes —*Ferienkolonien*, *Country Holidays*, *Colonias de Vacaciones*— i per tenir lloc la majoria de les vegades en el període de no lectiu estiuenc, se les va denominar «colònies escolars de vacances». Sens dubte, per als colons participants suposaven en molts casos les millors vacances de la seva vida, però no era així per als qui les dirigien ni per als organitzadors: divertir-se sí, però alhora aprendre i millorar la salut mental i física.

Els participants en les colònies eren infants extrets de les classes més desafavorides, de salut deteriorada per les males condicions de vida i habitació. Aquests participants provenien de zones urbanes on l'amuntegament i una alimentació deficitària perjudicaven la seva precària salut. Les condicions de la població infantil de les zones rurals no era en molts casos millor, però en la seva situació, les colònies no haurien resolt el problema ja que no era la manca d'aire net i vida en l'ambient natural el que els faltava.

Per a la consecució dels fins que es proposaven havien de complir-se una sèrie de requisits entre els quals es trobava la seva durada. Els efectes sobre la salut dels

nens no es farien perceptibles sense un mínim de permanència en un lloc idoni. La idoneïtat de l'emplaçament no sempre s'aconseguia en la proximitat de les ciutats de procedència, amb la qual cosa s'afegia la dificultat del transport. Un altre aspecte important era trobar l'aixopluc adequat per quedar-s'hi, en bones condicions, un número considerable de persones i, finalment, la disposició de mestres i d'altre personal que pogués fer-se càrrec, durant aquests dies, d'un grup de nens que necessitaven atenció constant.

El principal problema que es plantejava en l'organització de colònies consistia en el seu finançament. Limitats els recursos públics, es va recórrer a col·lectes populars, a entitats filantròpiques i a l'altruisme d'organitzadors i mestres. Van haver de transcórrer molts anys perquè la participació dels poders públics a Espanya es fes càrrec del finançament de tan lloables institucions, i quan ho van fer va ser parcialment.

1.2.2. Finalitat de les colònies

En un principi el que es pretenia amb aquestes activitats era el manteniment o millora de la salut dels participants, amb la qual cosa l'objectiu fonamental de les colònies era higiènic o terapèutic. Els que van iniciar la seva organització s'adonaren que durant el temps de permanència, els colons haurien d'ocupar-se en aquelles activitats que potenciessin la saludable acció de l'entorn, per això es planificaren excursions, jocs i activitats a l'aire lliure.

Es van minimitzar les activitats intel·lectuals per considerar-se, en molts casos, excessiva la seva presència en les tasques escolars. En aquest sentit les colònies van plantejar una ruptura, el mateix que les excursions o l'educació física escolar, ja que en els centres educatius es pretenia una formació acadèmica formalista que no sempre s'aconseguia pels mètodes tradicionals. En el fons es tractava d'ampliar l'exclusiva metodologia del manual i la lliçó magistral amb l'experiència viscuda i el coneixement directe de les coses. Ras i curt: substituir la instrucció mental per l'educació integral.

Si l'objectiu primordial de les colònies era, segons paraules de Cossío (1888, p. 207), la «higiene preventiva en beneficio de los niños débiles de las escuelas primarias y de los más pobres entre los más débiles», no quedaven exclosos altres fins, o d'altra manera tot l'esforç, com diu aquest autor, corria el perill d'aconseguir bons resultats però incomplets.

En aquest sentit el director del Museu Pedagògic, i impulsor de les colònies a Espanya, continua assenyalant que les ocasions són propícies en les colònies perquè, a més de les millores físiques, aconseguixin els alumnes, mitjançant el contacte amb la naturalesa, desenvolupar els seus sentiments de llibertat i responsa-

bilitat, d'aprendre de manera intuïtiva aspectes de la geografia, l'agricultura, la història natural i altres ciències.

Les colònies escolars han sobreviscut al pas del temps, fins i tot després d'haver-se superat el problema de la salut i la higiene, motiu primer de la seva creació. Si en els seus començaments tenien una tendència prioritàriament higiènica, avui dia no tindria sentit la seva existència de no haver ampliat els seus continguts cap a aspectes merament educatius o d'esplai. No van faltar moments i circumstàncies en els quals, sota un pretès sentit humanitari, van servir també per a la instrucció ideològica dominant.

1.2.3. Els diferents tipus de colònies

No considerariem autèntiques colònies aquells desplaçaments i estades d'escolars urbans en cases de pagès, que tanta importància van arribar a assolir en algun dels països europeus. Certs autors de l'època van denominar aquestes accions colònies individuals o colònies en famílies. No podem negar que els efectes sobre la salut dels desplaçats podien ser els mateixos, però no estariem parlant d'una institució escolar pròpiament dita, si existia aprenentatge era per impregnació, no per una acció educativa concreta. D'altra banda el terme «colònia» implica grupalitat o assentament grupal.

No totes les colònies escolars es van realitzar, ni es realitzen, allunyades de les poblacions. En alguns casos es desplaçava grups de nens als parcs o a les platges de les ciutats i als seus voltants, per dur a terme, durant el dia, activitats similars a les que realitzarien en un assentament allunyat i amb els mateixos plantejaments, i tornaven a les seves cases a dormir. Es tracta de les denominades colònies urbanes.

D'aquesta manera es produeixen menors efectes en els participants, que queden compensats per la possibilitat de perllongar el temps de participació. D'altra banda, s'abarateixen els costos en eliminar el transport, i els problemes d'allotjament s'eviten. Era una fórmula per aconseguir tractar un major nombre d'individus amb una despesa menor.

Considerant que moltes de les malalties, potencials o reals, que patien els nens estaven relacionades amb el sistema respiratori, i que el que es buscava era l'aire lliure i el sol, es podia optar per la muntanya o per la platja, donant lloc a les colònies de muntanya o a les colònies marítimes, respectivament. L'opció podia afegir factors motivadors; potser molts nens mesetaris van recuperar la salut i van veure el mar, per primera vegada, gràcies a una colònia escolar.

Amb fins merament terapèutics es van instal·lar colònies en llatzerets i hospitals, es van crear assentaments estables en les serres i es van condicionar vells edificis per allotjar pobres desafortunats. No hem trobat notícia que al segle XIX

s'haguessin utilitzat campaments de fortuna per a colònies escolars; aquesta modalitat, que assolí el seu punt culminant a la primera meitat del segle xx, no sembla que fóra utilitzada en el passat.

1.3. Colònies espanyoles al segle XIX

1.3.1. El naixement de les colònies escolars a Espanya²

És indiscutible el paper que va tenir la Institución Libre de Enseñanza —creada l'any 1876— en l'entrada de noves idees i plantejaments científics i pedagògics. La influència de la Institución en els àmbits de poder no sempre va gaudir de fortuna, fins i tot hi ha qui manté que no va transcendir els seus membres o el cercle d'aquests.

No entrarem a discutir la importància de la seva intervenció en les institucions públiques perquè no és aquest l'objecte dels nostres plantejaments, però sí que podem assegurar que en l'àmbit de l'educació física no hi ha lloc a la discussió: les aportacions de la Institución van ser fonamentals, encara que no sempre es van dur a terme.

És en les colònies escolars on el paper de la Institución cobra major importància; s'inicien al nostre país a instàncies d'homes que hi estaven vinculats i les primeres disposicions legals que sobre això es publiquen tenen una evident inspiració institucionista.³ Pensant en les línies de treball que defensava, no poden sorprendre iniciatives d'aquesta índole.

L'any 1882 apareix un article en el BILE, al qual ja ens hem referit (Ontañón i Costa, 1882), que introdueix al nostre país una instància educativa que ja estava assentada en moltes nacions d'Europa. En van seguir molts d'altres, i es va man-

2. Hem de manifestar certa discrepància amb Miguel Pereyra (1982) quan afirma que «los trabajos sobre colonias escolares realizados en España con anotaciones históricas sobre las mismas son todos referidos a Cataluña». Tot i ser cert l'elevat nombre de publicacions sobre aquest aspecte d'àmbit català, la producció bibliogràfica és tan àmplia que una afirmació d'aquest tipus pot pecar de parcial, malgrat considerar que la major part de publicacions que podem trobar tenen un caràcter descriptiu.

3. Sobre la contribució de la Institución Libre de Enseñanza a les colònies es pot veure el número monogràfic del *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, segona època, núm. 55 (octubre 2004), que inclou un total de tretze treballs sota el títol genèric de «Naturaleza y educación. Veinticinco años de las colonias de la Institución Libre de Enseñanza (segunda etapa)». Com és ben sabut per a la pedagogia institucionista, l'educació es trobava tant dins com a fora de les aules, de manera que les excursions i les colònies es van projectar amb la intenció que els alumnes aprenguessin a reconèixer a l'aire lliure els principis de la ciència, de les arts i de les humanitats, sota el principi de l'experimentació, sense perdre de vista el contacte amb la natura i la vida amb els companys.

tenir aquesta preocupació de manera permanent. Els homes més significats de la Institución van atendre a les colònies i alguns d'ells hi van participar activament, sent la Corporació d'Antics Alumnes un dels primers grups que va fundar, de manera estable, una colònia escolar, que es va iniciar el 1894 a Miraflores.

Noms vinculats a la Institución, com ara Bartolomé Cossío, Ricardo Rubio, Concepción Arenal, Sama, Torres Campos, González Linares, el mateix Giner, a més d'Eduardo Vincenti estan per sempre més lligats a la creació a Espanya de les colònies escolars.

1.3.2. San Vicente de la Barquera: l'assentament de la primera colònia

És a l'estiu de 1887 quan un grup de prop de vint nens madrilenys es dirigeixen cap a l'atractiva vila muntanyenca de San Vicente de la Barquera, per encàrrec del Museu Pedagògic, i sota la tutela del seu director Manuel Bartolomé Cossío, en el que seria la primera colònia escolar de vacances de l'Estat.

Els nens eren alumnes de les escoles públiques de la capital i havien estat seleccionats pels doctors Campillo, Simarro i Salillas d'entre quaranta que van ser examinats, molts dels quals encara no havien completat la dentició als dotze anys i el seu pes oscil·lava entre vint-i-dos i vint-i-sis quilos, cosa que, segons l'inspector metge en cap de les escoles, es corresponia amb la mitjana de la població pobre que assistia a les de Madrid (Sela, 1887, p. 227).

La colònia va tenir un mes de durada i es va instal·lar en una casa situada en la part alta de la població, que havia estat cedida per l'Ajuntament de la vila. Aquesta primera experiència va tenir el suport de particulars i institucions madrilenyes, i una part important del seu finançament es va aconseguir mitjançant subscripció popular oberta al Museu Pedagògic.

No va faltar en aquesta primera colònia el contingut pedagògic, del qual es va encarregar en tot moment el seu director. Si ja el viatge va ser una experiència per als colons, la seva arribada i estada al costat del mar va suposar, sens dubte, un conjunt de vivències que potser no tornarien a gaudir. Pensar que uns febles nens de famílies pobres poguessin, al segle XIX, fer un viatge de prop de sis-cents quilòmetres i gaudir d'un mes de vacances a la riba del mar era inimaginable si no es tractava d'una obra del tipus de les colònies.

Cossío va establir des del primer moment que els colons escrivissin un diari, aspecte que després es va estendre a altres colònies. Dedicaven a partir de les nou del matí una hora i mitja al «trabajo» —així es denominava la redacció de les sensacions i experiències que els nens sentien en cada jornada— i la resta de les activitats consistien en excursions, passeigs, jocs i contactes amb la naturalesa, en què recollien exemplars de minerals i plantes per col·leccionar. Segons descriu

Cossío,⁴ cada acció servia com a element educatiu encara que no se li donés formalment aquest caràcter, des del menjar fins a les excursions en barca per la ria, o les festes populars, donaven peu a la reflexió i la formació, però sense oblidar l'objectiu fonamental de la colònia, que era terapèutic.

La participació del director del Museu Pedagògic al Congrés de colònies de Zuric el 1888, li va suposar el reconeixement internacional de la seva labor i elogioses paraules d'algun dels congressistes, com és el cas de Cottinet —divulgador de les colònies a França—, qui va assenyalar que Cossío havia superat els èxits assolits per altres organitzadors europeus amb més experiència.⁵

1.3.3. La moderada implantació

Malgrat el general reconeixement i valor, les colònies van tenir un lent desenvolupament al nostre país. Sense les necessàries aportacions de l'Estat, la seva realització es va veure relegada a iniciatives privades, filantròpiques o interessades i a les aportacions de les classes burgeses.

La primera i la segona colònies escolars que va organitzar el Museu Pedagògic van gaudir d'una subvenció estatal de mil pessetes, que no es va produir ni en la tercera i ni en les successives. L'aportació de la reina regent amb la mateixa quantitat va pal·liar la desatenció de la Direcció General d'Instrucció Pública.

El Museu Pedagògic va continuar amb la feina de les colònies any rere any i sense interrupció, però el seu exemple va trigar a cobrar cos en altres institucions i d'aquesta manera podem dir que fins a 1890 no apareix l'organització de colònies en altres ciutats.

És un patrimoni de Granada el mèrit de seguir amb la iniciativa en realitzar, sota el guiatge de Berta Wilhelmi i sota el patrocini de la Real Sociedad Económica de Amigos del País, la primera colònia escolar de la ciutat andalusa l'any 1890. Aquest assaig granadí presenta la novetat de ser la primera colònia mixta d'Espanya. Va seguir organitzant-se en anys successius amb notable èxit, i es convertí en la tercera ciutat espanyola quant a nombre de colònies i de participants.

4. El relat complet de la colònia va ser escrit en 1888 pel seu director sota el títol de *La colonia escolar de Madrid en 1887*, publicat a Madrid per l'Establecimiento tipográfico de Fortanet, en què es configura com la primera memòria d'una colònia escolar a Espanya. En l'obra *De su jornada (Fragmentos)*, publicada el 1929 per la Impremta de Blass, es poden trobar interessants pàgines de l'obra original que mostren la dedicació i el bon fer de l'il·lustre pedagog, que regentà la primera Càtedra de Pedagogia establerta a Espanya, l'any 1904.

5. Cf. «(Las) Colonias escolares de vacaciones en el Congreso de Higiene (1898)», *La Escuela Moderna*, XIV, p. 344-349.

En 1893 correspon el torn a la ciutat de València, amb la intervenció de la Societat Protectora dels Nens, que a partir de 1896 va establir a Trillo un asil permanent amb aquesta finalitat. Del mateix any data la primera de les colònies de la ciutat de Santiago de Compostel·la, de la qual ens ocuparem més endavant.

També l'any 1893 apareixen les primeres colònies de Barcelona. Aquest any se'n van organitzar tres, la primera a la vila vallesana de la Garriga i les altres dues a les Corts i Sarrià, emplaçaments aquests últims inimaginables en els nostres dies ja que el creixement de la ciutat ha convertit aquests assentaments en zones plenament urbanitzades. Un total de seixanta-dos nens i quaranta-una nenes van tenir la fortuna de participar en l'incipient i irreversible món de les colònies escolars. Es va encarregar de l'organització de les primeres colònies de la Ciutat Comtal la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País, que va arribar a crear una important estructura organitzativa i burocràtica, a més del gran desplegament de mitjans que van conduir a celebrar, l'any 1895, fins a sis colònies, que es deixaren de dur a terme tan sols, des del seu inici i fins a 1905, en 1898.

Balears situa a Santa Catalina, de la mà del mestre Miquel Porcel i Riera, la primera de les seves colònies en 1893, tasca que va continuar durant bastants anys.

La Institución Libre de Enseñanza inicia la seva feina en les colònies l'any 1894, quan la Corporació d'Antics Alumnes munta una colònia d'altura a Miraflores de la Sierra. Com que pel que sembla el primer intent no va ser del tot satisfactori, en anys posteriors es va prendre la decisió de fer colònies de platja utilitzant per a això la casa que el Museu Pedagògic posseïa a San Vicente de la Barquera, aprofitant l'època que aquest la tenia vacant. L'afecció de la Institución a la vila santanderina en va fer la seu de colònies permanents perquè, gràcies a diversos donatius, va aconseguir, iniciat ja el segle xx, la construcció d'una casa que es va utilitzar sistemàticament. Les colònies del Museu Pedagògic es van traslladar amb el pas dels anys a l'antic monestir de San Antolín de Bedón, a Astúries, en decidir les dues corporacions que l'ús compartit de la de San Vicente limitava les seves intencions (Espada, 1918).

Lleó crea la primera de les seves colònies en 1895 a Salinas. Bilbao ho fa en 1898 en l'Anteiglesia de Górliz i l'any 1899 ho fa Segòvia per partida doble, instal·lant-ne una en l'Espinar, que denominen «carpetana», i una altra de marítima a San Vicente de la Barquera. Oviedo, amb les seves colònies a Salinas, completa la nòmina de ciutats organitzadores de colònies a Espanya durant el segle XIX.

El número total no arriba al centenar i la quantitat de nens i nenes beneficiats

és inferior als dos mil. Xifres exigües si donem crèdit a les dades que ens ofereixen els encarregats de la selecció dels colons i les necessitats que, sens dubte, tenien els nens d'aquella època. Que les dificultats de finançament fessin seleccionar els més necessitats no vol dir ni que es cobrés l'objectiu ni que a un gran nombre de nens, que mai van arribar a assistir-hi, no els hauria resultat altament beneficiosa la participació en activitats d'aquest tipus.

1.3.4. Santiago de Compostel·la: un cas únic

Les primeres iniciatives de colònies escolars a Espanya —sense sortir del segle XIX— van néixer en ciutats populosos i capitals de província, almenys, i sense que això suposi un altre valor que el factual, és així, llevat del cas de Santiago. No podem establir cap tipus de causalitat entre el volum de població i l'establiment de les colònies, ni entre la categoria administrativa de les ciutats organitzadores amb el moment en què es pren la decisió d'implantar aquest tipus d'iniciativa. Els inqüestionables fets ens condueixen, no obstant això, a constatar que l'única població en la qual es va organitzar una colònia abans de 1900, que no fos capital de província, va ser Santiago. Aquesta colònia va ser a més la primera que es va dur a terme a Galícia, si bé no va tenir continuïtat.

Hi ha altres elements que donen a la primera colònia gallega un caràcter singular. Encara que es tracti d'una colònia de platja, és una activitat itinerant ja que el desplaçament no té com a fi exclusiu l'aproximació al lloc d'estada. El seu pretès higienisme queda desdibuixat per l'entrenament previ al qual se sotmeten els participants amb la finalitat de complir amb la comesa dels desplaçaments que hauran d'efectuar. El contingut científic que se li vol definir es dilueix en les motivacions polítiques que l'acompanyen i l'altruisme dels seus organitzadors no passa de ser un aparador publicitari. Tot això, que faria discutible la finalitat aparent, no elimina el que té de vàlida la iniciativa quant a l'oferta que suposa per als participants. Tal vegada es podria dir el mateix de moltes altres colònies que es van organitzar per aquells temps; l'extrapolació hauria, en tot cas, d'argumentar-la.

Amb la pretensió de donar compliment a la Reial ordre d'instrucció pública (RO 26/07/1892), la Sociedad Económica de Amigos del País va prendre la decisió d'organitzar una colònia escolar. Va nomenar una comissió perquè dictaminés sobre el tema i en els mesos de març i de maig de 1893 es van celebrar sengles reunions per discutir l'esmentat dictamen, que va ser aprovat per unanimitat. Es va nomenar la comissió organitzadora de la colònia, en la qual estaven presents nombroses i influents personalitats de la ciutat: el director de la Sociedad, el rector de la Universitat, l'alcalde, els directors de la Normal i de l'Escola d'Arts i Ofi-

cis, el de l'Escola de Veterinària, un canonge, el president de la Cambra de Comerç i diversos catedràtics i professors.⁶

El finançament va correspondre a la Sociedad Económica i van participar-hi, a més, l'Ajuntament, els claustrats de la Normal i de Veterinària. Van rebre, a més, aportacions privades en moneda i en espècies. En la memòria es fa un ampli homenatge a tots els donants, fins i tot apareixen els noms de les dones —totes elles vinculades a la Sociedad— que van cosir i van brodar els uniformes, les motxilles i l'estendard.

Els colons van ser elegits, en nombre de trenta-dos, entre els alumnes de les escoles públiques o de les sostingudes per la Sociedad Económica. S'havia establert que tinguessin entre deu i tretze anys, que fossin dels més pobres i dels més febles i que sabessin llegir i escriure amb correcció. Se'ls va equipar amb un vestit de dril, un barret de palla, uns «borceguies», unes espadenyes, una manta, un morral, un fusell simulat, útils de lavabo, un llapis i un quadern. Haurien d'aportar de les seves cases les camises, la roba interior, mitjons, mocadors, sabó i un escapulari.

Una actuació que dóna singularitat a aquesta colònia és l'entrenament previ al qual se sotmet els participants: exercicis militars que en menys d'un mes van permetre «presentarlos admirablemente» en aquestes ocupacions. Per això va decidir el president de l'Económica sol·licitar el concurs d'un alferes de la reserva, que va sotmetre els pobres nens a sessions d'hora i mitja d'exercicis militars. Per comprendre l'ànim dels organitzadors basten unes paraules extretes de la memòria de la colònia en les quals després d'exposar que la uniformitat s'havia aconseguit en el vestir, calia fer el mateix amb els «movimientos para facilitarles las marchas en las excursiones á pié, y para que en todo se destacase el orden que era tan necesario», ja que no havien freqüentat «las estaciones de ferrocarril i los wagones de los trenes».⁷ En la p. 16 de la citada memòria podem llegir:

6. Per a un exacte coneixement de tots els aspectes que van envoltar la primera colònia gallega, pot consultar-se la memòria d'aquesta publicada l'any següent per la Sociedad Económica de Amigos del País de Santiago sota el títol de *La Primera Colonia Escolar compostelana*. Es pot veure, a més, Miguel Peireira (1982) i Carmen Pereira (1984).

7. Alguna cosa d'intenció oculta hi havia en aquesta colònia relacionada amb el tan desitjat ferrocarril a Galícia: la Sociedad Económica santiaguesa havia estat la promotora de la Sociedad del Ferrocarril Compostelano de la línia Santiago-Carril, i, a més a més, el cap de l'explotació, Tomás Martínez Grau, estava present a la Junta organitzadora. El president de la Sociedad Económica era Ramón Ramiro Rueda Neira, que va ser catedràtic de la Universitat de Santiago i de la Central de Madrid, autor entre altres obres de *Dictamen referente a la construcció de una línia fèrrea directa de Madrid á las provincias del Noroeste* (Santiago, 1879), *Exposición al ministro de Fomento sobre construcció de ferrocarriles en Galicia* (Santiago, 1883) i *Observaciones acerca del proyecto de red de ferrocarriles de Galicia* (Santiago, 1893). Cf. *Gran enciclopèdia gallega*, vol. 27, p. 131. En 1893 la longitud dels ferrocarrils a Galícia era d'uns 524 km i entre 1886, en què es va construir el Ponte Internacional do Miño, fins a 1897, no es va estendre ni un sol quilòmetre de via fèrria.

La importancia de las marchas y de los trabajos de esgrima y guerrillas en el desarrollo físico de los niños ha sido por todos reconocida, y en su virtud hemos sustituido los ejercicios gimnásticos á que teníamos pensado someterlos por el ejercicio militar.

Costa entendre com en una activitat que pretenia ser «Higiénica, Médica y Científica», es va haver de preparar els participants perquè suportessin l'esforç d'una acció que hauria d'haver-los resultat profitosa per si mateixa. La colònia sembla més un fi que un mitjà. Es podia arribar a admetre que les marxes facilitarien l'hàbit i la capacitat dels desplaçaments dels colons, però l'esgrima i les guerrilles són difícils d'entendre si no es tenen en compte les motivacions que aquestes pràctiques podien suposar. No cal recórrer a procediments epistemològics per aclarir la contradicció entre els objectius de la colònia i els mitjans utilitzats per assolir-los. En la mateixa línia de plantejament i uns paràgrafs més endavant de l'abans citat, es fan explícites les intencions:

La introducción del ejercicio militar en las Colonias escolares, sea practicado como medio de gimnástica-higiénica, debe ser en nuestro concepto considerado de grande importancia, pues no solo abarca la ventajosa organización en las marchas y paseos, sino que también comprende el salto y la carrera, proporcionando á los niños conocimientos, que habrán menester cuando en la edad adulta sean llamados á formar en las filas del ejército nacional.

L'assentament de la colònia es va realitzar al col·legi que els jesuïtes tenien a Camposancos, terme de La Guardia, però l'estada sembla el menys important ja que el viatge implicava en si mateix certs objectius que en el dir dels organitzadors eren tan importants com la permanència en un únic lloc.

Amb l'ànim de fer propaganda es van recórrer moltes de les poblacions de les Ries Baixes sense pràcticament seguir la línia de costa. Sortida de Santiago a Villagarcía en tren el 31 de juliol, parada en aquesta població fins al 10 d'agost i visites a poblacions pròximes que es realitzen a peu, el mateix que el viatge fins a Pontevedra —uns 25 km en una jornada—, una nova detenció en aquesta capital, des d'on es realitza un viatge a Lourizán, i no precisament per l'interès de la població sinó per efectuar una visita al director general d'Instrucció Pública Eduardo Vincenti, que fruïa d'unes vacances a casa del seu sogre Montero Ríos. Van seguir després fins a Tuy i Valença do Miño, ja a Portugal, i des de Caminha, travessant el Miño, fins a La Guardia. El retorn a Santiago es va iniciar el 24 d'agost passant per Tuy.

Una part considerable del recorregut es va fer a peu, igual que les visites a les diverses poblacions, la qual cosa, afegint a la calor de la canícula d'agost l'esforç físic que suposava, no sembla un volum d'activitat corporal adequat per a nens

d'aquella edat i estat físic, però l'aspiració dels organitzadors semblava ser-ne una altra: «cual era la de recorrer varias poblaciones, con objeto de que la primera Colonia gallega tuviese el carácter de propaganda en pro de la institución». En aquest aspecte el fracàs va ser rotund ja que van haver de transcórrer molts anys abans que es realitzés una altra experiència d'aquest tipus, i quan es va fer, no es va seguir el model de la que estem comentant.

Les activitats d'índole religiosa van ser una altra de les característiques de la colònia. A banda que tots els allotjaments es van fer en col·legis de religiosos, abans de partir, tots els nens es van confessar i van combregar, alguns per primera vegada, i van assistir a missa. Als cants ordinaris acompanyava sempre la Salve i les visites a institucions religioses van ser més que freqüents.

El contrast entre el plantejament d'aquesta colònia i les que organitzava el Museu Pedagògic és realment remarcable, i si les segones no només van continuar la seva feina sinó que van servir de model, la primera colònia escolar gallega no va suposar, malgrat tota la pompa amb què la van adornar els seus organitzadors, més que un rotund fracàs sense precedents ni parangó en aquella època. A Santiago no van tornar a organitzar-se colònies fins a 1924 i la segona colònia que es va celebrar a Galícia, de la qual tinguem notícia, data de l'any 1903 a la Corunya, tot plegat malgrat la pretesa propaganda de la Sociedad Económica compostel·lana.

Coincidim amb Carmen Pereira (1984) en el desconeixement real de la supressió de tal iniciativa, però ens atrevim a puntualitzar que no van ser raons de finançament. El plantejament militar i religiós de la colònia era excessiu per als fins que amb aquesta institució es pretenien, i encara que els resultats higiènics fossin positius, la desfilada d'uns nens amb fusell de fusta per la costa de Pontevedra en ple mes d'agost no deuria ser un espectacle que invités a la imitació. Queda per saber si l'Económica va satisfer, amb aquesta primera i única experiència, les seves fosques intencions i si tants homes bons com van formar la comissió organitzadora van reflexionar sobre l'encertat o erroni d'organització tan singular. Sigui com vulgui, el desafortunat experiment santiaguenc és, per fortuna de la institució de les colònies, únic.

1.4. *Les colònies en la legislació*

1.4.1. Normes orientadores

Els fons del Tresor no estaven per a gaires alegries i, malgrat el reconeixement general del benefici que reportaven les colònies als nens participants, l'Estat no

podia finançar aquestes activitats i per tant la seva intervenció, en els primers anys, va ser molt escassa. De fet, les colònies escolars van néixer a Espanya gairebé sense suport oficial, de la mà d'institucions privades o públiques d'àmbit local. La intervenció del poder central no apareix fins bastants anys més tard, en el moment que pot iniciar el seu finançament, encara que parcial.

Sense poder intervenir en l'organització, en el finançament i en el control de les colònies, no ha d'estranyar que les disposicions que es dicten en aquell temps tinguin més un sentit d'orientació i suport simbòlic, que d'autèntiques normes reguladores. Havent-se responsabilitzat de l'educació, encara que fóra parcialment, i a causa de l'auge que començaven a prendre les colònies escolars, l'Estat —a través de la Direcció General d'Instrucció Pública— no podia quedar-ne al marge i es va veure en la necessitat de dictar algun precepte que donés caràcter institucional a una acció escolar tan necessària i amb aires d'implantació generalitzada. Disposicions escasses en número, i de rang normatiu poc important, fins que ja iniciat el passat segle, la participació estatal en les colònies, com en diferents àmbits de l'educació, va millorar substancialment.

1.4.2. La primera norma espanyola sobre colònies escolars

Apareix en l'any 1892 la Reial ordre promotora de la creació de colònies escolars (RO 26/07/1892, ALIP 1892, p. 247-254, va seguida d'una circular de 28/07); el seu firmant fou el llavors ministre de Foment Linares Rivas. De fet, constitueix abans que res una declaració d'intencions i una crida a la sensibilització de les institucions perquè promoguin una acció que l'Estat considera inabastable per falta de recursos econòmics. En reiterades ocasions, lamenta la dificultat de finançar una obra de beneficència que, tal com s'expressa en l'ampli preàmbul, beneficia la salut i la integritat dels nens menys afavorits per la fortuna al temps que serveix d'instrument per a una educació sense càrregues intel·lectuals excessives, tan presents en el sistema escolar.

Gairebé al principi de l'exposició assenyala com a esperança que «mientras se consiguen los cuantiosos recursos» dels quals han gaudit altres nacions, es fa necessari que «se agite la opinión pública» per aconseguir tot allò que condueixi a la millora del desenvolupament físic dels nens i a combatre les malalties que la pobresa agreuja. Torna sobre el tema quan intenta cridar l'atenció sobre la importància de la institució de les colònies:

Ya que el Gobierno de S.M. por la penuria del Tesoro no puede en estos momentos destinar grandes partidas al auxilio de las Colonias escolares, al menos se propone señalar su importancia y sus indudables resultados, y mediante esta

sanción solemne procurar mover la opinión pública para que se decida y pronuncie resueltamente en su favor [...].

Il·lusionats per la millora dels paràmetres antropomètrics que s'observen després de participar en les colònies, els promotors de l'època veuen en aquestes gairebé una panacea del desenvolupament físic de la infància. Bé és veritat que la salut física, i el desenvolupament dels nens de finals del segle XIX, sobretot els més pobres, era molt deficient. L'atenció estava fixada en els àmbits urbans, però, en els pobles, malgrat gaudir de l'aire lliure i la naturalesa, la mortalitat infantil i les malalties no suposaven un problema menys important. L'amuntegament en habitatges reduïts i escoles sense condicions higièniques, a banda de la sobrecàrrega intel·lectual, conduïa un important sector de la població infantil a patir un nivell de desenvolupament i un estat de salut precaris i hipotecadors d'una vida adulta en ple rendiment físic i intel·lectual. Altres aspectes de la higiene, com la neteja escassa i la deficient alimentació, l'escassetat de robes i una vida lligada a la pobresa, eren factors tan determinants com la residència o l'intel·lectualisme. En molts pobles de muntanya, o de platja, llocs que per les seves característiques eren elegits com a assentament de colònies, deambulaven nens analfabets saturats d'aire lliure i brisa marina, però mancats d'allò més mínim quant a salut, cosa que no ofería una alternativa envejable per a molts dels nens de ciutat.

Amb tot això, no hem de menysprear el valor de les colònies, valor que la Reial ordre de 26 de juliol de 1892 no es cansa de repetir, ni tampoc deixa de lamentar que la positiva acció de participar en colònies no pugui abastar un nombre molt més ampli de la població. En la part expositiva es detecten tendències educatives poc freqüents en les escoles i que entronquen directament amb les línies pedagògiques marcades per la Institución Libre de Enseñanza. No hauria d'estranyar-nos que la participació de Cossío i Ricardo Rubio en la redacció de la norma fóra un fet, car ambdós havien iniciat pocs anys abans la tasca de les colònies i l'èxit immediat d'aquesta acció havia tingut ratificació internacional quan el primer d'ells va participar al congrés de Zuric. S'elogia el Museu Pedagògic i la feina encomiable de Berta Wilhelmi a Granada —úniques iniciatives respecte de les colònies en aquell moment—, alhora que es lamenta el que té de negligent la iniciativa particular, que no ha donat la resposta que es podia esperar.

En la mateixa línia, i en termes similars als de Bartolomé Cossío (1888), crida l'atenció la redacció de la Reial ordre sobre altres aspectes que poden millorar-se amb les colònies escolars, i d'aquesta manera recalca que sota la direcció d'un bon mestre no només es pot aconseguir un millor desenvolupament físic, que s'observa en les dades antropomètriques, i una notable millora de moltes de les malalties que els nens pateixen, sinó que, a més, l'acció de les colònies es completa

amb la millora de les condicions morals i intel·lectuals. L'aprenentatge de bons hàbits desenvolupats en convivència i el contacte amb la naturalesa són alguns dels mitjans que poden conduir a una labor integral de les colònies.

Hi ha una mena de temor que les colònies prenguin un altre camí que l'educatiu, ja que s'insisteix que la seva direcció ha de ser encomanada a mestres. Justifica aquesta recomanació el fet que són els que millor coneixen el nen i el tractament al qual cal sotmetre'l per obtenir el millor de cadascú. El que no considera són els hàbits escolars dels docents, sovint excessivament formals i disciplinats, que poden contrastar amb la necessària llibertat d'acció dels nens en les activitats externes a l'escola.

El que constitueix la part dispositiva de la Reial ordre són tres punts, o paràgrafs, a manera d'article sense numerar, que formalment disposa el ministre i que dirigeix a la Direcció General d'Instrucció Pública. El seu contingut és el següent:

Que se signifique el interés y la complacencia con que S.M. verá cuanto el fomento de las Colonias escolares se refiera.

Que se declare obra tan caritativa y patriótica digna de recompensa.

Que se excite para que la presten su apoyo á las Corporaciones oficiales y á los particulares, recomendándolo con todo encarecimiento.

L'últim paràgraf encoratja el director general perquè procuri, en el compliment de la Reial ordre, els mitjans de promoció i de facilitació de la conveniència pública de les colònies en bé dels nens pobres i malalts. La Circular del director general, que s'insereix a continuació en l'ALIP i que té data de 28 de juliol, no fa més que corroborar l'exposat en la disposició precedent.

1.4.3. Instruccions pràctiques per a l'organització i règim de les colònies

Fins al febrer de 1894 no es publica cap altra disposició referent a colònies escolars. Es tracta en aquest cas d'una circular (C 15/02/1894) signada pel director general Eduardo Vincenti. L'esperit que va inspirar aquesta disposició manifesta la mateixa tendència que la Circular de 18 de març del mateix any, referida a l'ensenyament de la gimnàstica als instituts.

El contingut d'aquesta norma consta de tres parts ben diferenciades: la Circular pròpiament dita, unes «Instrucciones prácticas para la organización y régimen de las colonias escolares» i uns annexos en els quals s'exposen models de documents que faciliten l'aplicació de les instruccions. Vegem de manera resumida, atesa la longitud del text, els aspectes més importants d'aquesta disposició.

1.4.3.1. Notes fonamentals sobre les colònies escolars

El text de la Circular comença per felicitar-se de l'èxit obtingut per les colònies escolars a partir de la publicació de la Reial ordre de juliol de 1892. Encara que de manera moderada, a partir de llavors algunes entitats havien seguit el que en ella es proposava, recordem, no obstant això, que l'entusiasme que va acompanyar els primers promotors va tenir una acollida discreta: fins a 1894 no s'havien creat colònies més que en cinc o sis ciutats espanyoles, comptant amb les madrilenyes del Museu Pedagògic i les de la ILE.

Declara com a intenció el publicar unes notes que puguin servir de norma per als potencials organitzadors i així facilitar la possibilitat de rebre subvencions, ja que en els pressupostos d'Instrucció Pública d'aquell any s'havia consignat una partida per a aquesta fi.⁸

Els plantejaments innovadors pel que fa a l'educació física, en el sentit ampli, passen per la millora de les condicions del mobiliari i les condicions escolars, per l'aire lliure i la higiene i pel lliure exercici —es parla de gimnàstica i de jocs—, que no deixen de ser mecanismes per a la cura de les condicions físiques de la infantesa mentre resta a l'escola. Considera oportú anar més enllà del simple desenvolupament físic per arribar a la possible intervenció en els estralls produïts pel medi ambient i la degeneració hereditària.

En considerar que les condicions ambientals són pitjors en l'àmbit urbà que en el rural, es fa més necessària la intervenció sobre els nens de les ciutats que sobre els del camp. Si partint d'un grup de nens escrofulosos, anèmics, raquítics, mal alimentats i deambulants per carrers poc airejats i antihigiénics es forma un grup que, dirigit per un atent mestre, s'estacioni durant un mes, aproximadament, en una platja o en una muntanya, tindrem —diu si fa no fa el text de la Circular— una perfecta unió entre higiene i pedagogia, i haurem creat una colònia escolar de vacances.

Es remet als orígens de les colònies escolars per definir, amb tota precisió, el que ha d'entendre's per tal institució:

[...] una obra esencialmente pedagógica y de higiene preventiva en favor de los niños débiles de las Escuelas públicas; de los más pobres entre los más débiles, y de los más necesitados entre los más pobres; pues su fin primordial es,

8. En efecte, en el capítol 7è, art. 2n, Fomento de la Instrucción popular, figuren, entre unes altres despeses, vint-i-cinc mil pessetes sota l'epígraf de «Colonias escolares, visitas y subvención á Sociedades no oficiales» (cf. ALIP 1893, p. 167). La quantitat era sens dubte molt escassa i pràcticament es destinava al finançament de les colònies del Museu Pedagògic, però va suposar la primera pedra d'un edifici que adquiriria importància amb el pas dels anys.

ante todo, procurar la salud por medio del ejercicio natural en pleno campo, por la limpieza, el buen alimento y la alegría.

En aquesta línia vol la Direcció General que es fomentin les colònies. Com més s'allunyi el seu plantejament d'aquests principis i finalitats, més lluny s'estarà del seu autèntic concepte pedagògic i higiènic. Tampoc es desaprofita l'ocasió per carregar contra alguna de les pràctiques habituals en els ambients escolars, que, segons el director general, no semblen agradar-li en excés. Ni les evolucions gimnàstiques, ni l'espectacle de nens i mestres, ni el militarisme poden formar part d'una colònia escolar.

Les «evoluciones gimnásticas», que poden ser beneficioses en altres circumstàncies, no convenen als colons, i els exercicis militars «están proscritos terminantemente de la Escuela y de todo lo que con ella se relacione». Quan assenya-la que «hemos observado al revisar varias Colonias» exercicis militars, no podem oblidar que el director general va ser visitat a casa del seu sogre per la colònia de Santiago durant l'estiu anterior; potser en dir diverses, i no sent tantes les organitzades fins aleshores, es vulgui referir a aquesta, que —com hem deixat apuntat— no va tenir continuïtat i no devia causar bona impressió a l'il·lustre polític.

Deixant per a les instruccions pràctiques els aspectes d'organització, passa a centrar-se en dos apartats fonamentals: la formació de la colònia i la manera com han de ser elegits els participants.

En el primer apartat, referit a la formació de la colònia, planteja els següents aspectes:

a) No ha de constituir-se una colònia en la qual el mestre hagi d'encarregar-se de més de deu nens i és convenient, per evitar qualsevol contingència, que el grup sigui de vint alumnes i dos mestres, eliminant així qualsevol problema i que els nens puguin quedar desatesos.

b) Es declara a favor de les colònies mixtes b) de la mateixa manera que ho fa de l'escola. No es veu en això un altre problema que el que puguin plantejar els professors.

c) Les colònies han de realitzar-se, com el seu nom indica, en període de vacances i, en pro de la seva eficàcia, la seva durada no ha de ser inferior a trenta dies.⁹

9. Hem de manifestar abans el nostre desgrat pel terme «colònies de vacances», atès que el considerem poc afortunat ja que pot induir a pensar que són les vacances l'objectiu que es persegueix, i el fet que se celebrin «durant» o «en» les vacances, no ha de suposar que siguin «de». Creiem que hi hauria hagut prou amb denominar-les «colònies escolars». D'altra banda, si se celebraven en vacances era per raons òbvies: que els alumnes no abandonessin la formació en el període lectiu i que els mestres estiguessin disponibles. L'estació de l'any podria considerar-se un factor concurrent però no determinant.

Aquesta durada, recomanada llavors, pot ser massa curta per obtenir certs objectius fisiològics, i excessivament llarga per no suposar una sobrecàrrega psicològica.

d) S'obtindria una major efectivitat —diu la Circular— si els colons fossin d'una mateixa escola i acompanyats dels seus mestres. Es basa aquesta afirmació en la possibilitat de la durada del contacte i control per part del mestre, tant abans com durant i després de la colònia. Amb independència que aquest tipus d'agrupació tindria caràcter endogàmic, cosa que suposaria pèrdua de factors socialitzants, des del punt de vista organitzatiu planteja serioses dificultats.

Centrant-se ja en els principis que han de presidir els criteris de selecció dels participants, exposa el text de la Circular, en cinc apartats, aquests principis fonamentals:

1r. L'edat dels colons ha d'estar compresa entre els nou i els quinze anys. Només seran rebutjats aquells als quals els ho impedeixi la salut o pugui afectar la dels seus companys.

2n. Atendre els anèmics, febles i escrofulosos.

3r. Triar els més necessitats i no els més aplicats, que les colònies no siguin un premi sinó una necessitat.

4t. Preferir aquells amb possibilitat de millora més elevada per optimitzar-ne els resultats.

5è. Per arrodonir la feina, triar els que hi hagin participat i encara ho necessitin i, entre aquests, els que ofereixin més garantia d'èxit.

Podria semblar que aquests criteris pequen d'injustos per restringir-se a un sector molt reduït d'alumnes, però la intenció de les colònies —almenys en el pensament del redactor de la Circular— no és arribar a un número elevat de nens sinó arribar als que es pugui garantir un efecte positiu. Ben mirat, es busca l'eficàcia del resultat més que la quantitat de l'acció. En darrer terme, aquests plantejaments no responen a una altra cosa que la precarietat de mitjans, el plantejament de fons hauria de ser «el millor que es pugui a quants més millor» i per aquest ordre.

1.4.3.2. Formes d'organitzar les colònies escolars

En compliment de la Circular s'adjunten les «Instruccions pràctiques» per al seu règim i organització, que estan inspirades en les experiències obtingudes en les colònies del Museu Pedagògic —la influència de Manuel Bartolomé Cossío i de Ricardo Rubio hi és inqüestionable— i en l'informe publicat pel Comitè de París de 1888, almenys així s'indica en la introducció a les citades instruccions.

Encara que puguin discutir-se alguns dels aspectes que allà s'exposen, el que no pot qüestionar-se és que es tracta d'un perfecte manual escrit amb rigor i sòbriament argumentat. Si transliteréssim el seu contingut a nivells del llenguatge

actual, i introduíssim els avenços tecnològics que des de la seva publicació s'han produït, obtindriem un text perfectament vàlid per a qualsevol organitzador o director de colònies dels nostres dies. El sentit pedagògic i el pragmatisme dels seus redactors li concedeixen un cert sentit imperible. Per fortuna, la major part de les malalties i deficiències que patia la infantesa del moment en què es va redactar formen part dels annals de la medicina.

Les instruccions, que estan dividides en capítols, comprenen tots els aspectes d'una colònia escolar, des del seu plantejament previ fins al retorn dels nens amb les seves famílies. Una de les coses a destacar és sens dubte la dedicació dels mestres, des del moment en què s'inicia l'activitat fins a la conclusió; ho comparteixen tot amb els alumnes: viatge, menjar, son, jocs, excursions, i qualsevol altra acció que tingui lloc durant el mes de durada la realitzen junts mestres i colons. La influència que aquests esforços docents podia exercir sobre els seus pupils era extraordinària; no sorprèn, doncs, que, quan es parla d'aquestes activitats, s'insisteixi que els directius siguin persones amb formació idònia per a tan delicada tasca.

Ens cenyirem als apartats de les instruccions per intentar donar una visió del que la institució de les colònies suposava en la mentalitat dels responsables de l'educació a finals del segle XIX. Insistir, no obstant això, que les normes publicades, de tipus indicatiu com ja hem dit, no pretenien més que col·laborar a l'extensió de les colònies i facilitar-ne l'organització. Al contrari del que va ocórrer amb els batllons escolars, les colònies no van crear controvèrsia i es fa difícil trobar manifestacions en contra seva. També va costar localitzar iniciatives per al seu establiment.

Definició i objecte

El primer dels apartats intenta, una vegada més, deixar clar que les colònies són institucions pedagògiques i d'higiene preventiva, dirigides als nens més febles de les escoles. En el text s'assenyala explícitament que els nens han de pertànyer a les escoles públiques, com si no poguessin organitzar-se colònies amb nens d'altres centres de titularitat privada. En realitat, sent un text normatiu que desitja incentivar l'organització de colònies, pretén cridar l'atenció als ens públics com a responsables de la feina social que aquestes comporten. Res no obstant això impediria la iniciativa d'entitats privades.

Assenyala que l'objectiu fonamental és la recuperació de la salut «por medio del ejercicio natural en pleno campo, por la limpieza, el buen alimento y la alegría».

Junta directiva

S'interpreta com a junta directiva el conjunt de persones que acompanyen els alumnes i dirigeixen totes les seves activitats. S'insisteix, com hem dit, que la junta estigui formada «únicamente por personas de carácter facultativo» perquè puguin cobrir les necessitats que es plantegen en la colònia, tant de tipus pedagògic com higiènic.

Preparació de la colònia

Propaganda. Estableix que s'ha de recórrer a totes les forces vives, mitjans de comunicació i qualsevol altre sistema que arribi a institucions i particulars que puguin afavorir l'organització de la colònia. El terme propaganda, al qual avui adjudiquem un sentit pejoratiu, està utilitzat aquí com a sinònim de divulgació.

Recursos. Redueix a tres les possibilitats d'obtenció de recursos; la primera font d'ingressos serien les institucions, entre les quals inclou l'Estat i els seus pressupostos generals; la segona, els productes obtinguts de festes que s'hagin organitzat amb aquesta finalitat, i la tercera, les donacions particulars. Creiem que podien assenyalar-se'n d'altres o, si més no, deixar la possibilitat oberta de qualsevol altre tipus i ingressos econòmics o recursos. Sembla que només es poguessin obtenir mitjans pels mecanismes assenyalats i es limités amb això qualsevol altra possibilitat; no obstant això, més endavant es té en compte la possibilitat dels colons de pagament, amb la qual cosa s'utilitzaria un mecanisme d'obtenció de recursos que no inclou en aquest apartat: les quotes dels participants.

Instal·lació de la colònia

Elecció del lloc. Es mantenen com a més convenients la muntanya i la riba del mar. No fa referència a un altre emplaçament. Que la colònia s'instal·li al mar o a la muntanya dependrà de la prescripció mèdica i de les càrregues econòmiques del transport. En referir-se a les colònies de muntanya que puguin organitzar-se des de Madrid, o des de poblacions similars pel que fa a la seva altitud, assenyalava que, malgrat les altes cotes pròximes, ha de tenir-se en compte que ja es produeix una adaptació a l'altura en la vida quotidiana, i per això els efectes de la colònia poden veure's minimitzats.

Es desaconsellen les grans poblacions i els caserius o llogarets aïllats i es prefereixen poblacions de tipus mitjà. Indica uns quants exemples tant de mar com

de muntanya, tots ells situats a la costa cantàbrica o als voltants de Madrid. Amb això s'evidencia que les instruccions tenen un clar fonament en l'experiència adquirida en colònies ja realitzades i no plantegen pràcticament altres alternatives. Fins i tot cenyint-se al mar i a la muntanya, podien trobar-se altres molts llocs d'excel·lents característiques que ni tan sol es tenen en compte.

Casa. Intentant afavorir l'estalvi, es considera prioritari recórrer a la cessió de les corporacions, o dels particulars, abans de fer-ho mitjançant lloguer. Algunes de les experiències realitzades a Espanya van utilitzar col·legis o escoles, com es fa en altres països europeus, i cita algunes de les possibilitats d'aquest tipus. No estableix, amb caràcter general, que es facin servir escoles públiques, cosa que solucionaria el problema de l'estada a molt baix cost; potser l'escassetat de centres, el seu emplaçament i les seves condicions no aconsellaven una solució d'aquest tipus.

Partint de la base que els colons no utilitzaran la casa més que per menjar i dormir, es considera que no cal que reuneixi grans condicions. Com a instal·lacions indispensables s'estableixen el dormitori i el menjador; aquest servirà a més com a sala de treball. Es fa imprescindible la cuina quan el menjar vagi a càrrec de la colònia.

Sorprèn que no es faci cap referència a instal·lacions de fortuna, ni que sigui per temps parcial. En èpoques posteriors els campaments van permetre ampliar el nombre de participants en un contacte més íntim amb la natura i amb un cost molt reduït, si bé és cert que amb una organització més complexa.

Aixovar. No estableix grans necessitats en aquest aspecte. Taulats lleugerament separats del terra serviran de llit després de col·locar-hi a sobre una màrrega de palla o full de panotxa de blat de moro. Les taules poden ser també de construcció rústica. Tines de fusta i diversos trastos per a l'aigua, coberts de peltre o fusta i vaixel·la de la més barata i poques coses més es consideren necessàries. Cal tenir present no només la finalitat de les colònies, sinó l'extracció social dels participants; segurament molts d'ells no disposaven de moltes més comoditats a les seves pròpies llars. Altres elements de l'aixovar que no poguessin portar els nens des dels seus domicilis hauria de subministrar-los la colònia.

Menjar. L'alimentació hauria de tenir una importància cabdal si es considera l'objectiu primordial de les colònies. Indiquen les instruccions, en aquest aspecte, dues possibilitats: contracte o per compte propi. La primera de les solucions és, sens dubte, més cara però allibera els mestres d'aquesta responsabilitat. No recomana encarregar-se del menjar en les colònies de nens, per considerar que és difícil trobar una dona que dirigeixi el servei. Aquest inconvenient es considera superat quan els colons són nenes, com va ocórrer en la colònia de Granada de 1890, encara que el desconeixement del mercat i la desconfiança en el personal de servei no ho facin aconsellable. Deixant a una banda la discriminació entre sexes,

pròpia del moment, els redactors de les instruccions no es mostren gaire eficaços en aspectes d'intendència.

Com a nota anecdòtica informa que el cost mitjà de les colònies del Museu Pedagògic, que van funcionar pel sistema de contracte, va ser d'1,75 ptes. per persona, inclòs el rentat, la roba de taula, la vaixela i el servei. En la colònia organitzada a Granada l'any 1890, que es va encarregar del menjar, el preu va ser d'1,58 ptes., incloent-hi l'adquisició de la vaixela.

La cosa més convenient, segons les instruccions, és atènyer-se als usos de la zona compensant els costums alimentaris amb carn o peix per enfortir els colons.

Servei. Es considera que s'ha de minimitzar al màxim i procurar que les tasques siguin realitzades per tots els participants. Només dues qüestions mereixen ser contractades, el rentat i apedaçat de la roba. També aquí apareix el sexe femení instrumentalitzat; el rentat i el cosit de la roba —diu el text de les instruccions— «puede simplificarse mucho, cuando no suprimirse en las Colonias mixtas», el mateix que altres ocupacions a les quals segons s'assenyala, «aunque sin fundamento», les nenes hi estan més acostumades. No es pretén que els nens aprenguin a rentar o a cosir perquè es creu que és un aprenentatge lent i la feina de fer-ho «excesiva». Vist així, aquelles nenes havien de tenir altres capacitats.

Formació de la colònia

Època. Res per afegir a l'assenyalat quant al fet que les colònies han de celebrar-se entre el 15 de juliol i el 31 d'agost. La durada recomanada no ha de baixar de trenta dies, no obstant això es considera la possibilitat de realitzar dos tornos de tres setmanes en la mateixa instal·lació.

Colons de pagament. Té en compte aquesta possibilitat per a aquells nens que, pertanyent a famílies que puguin costejar la totalitat o part de la despesa, i necessitin l'assistència, no en quedin exclosos. No rebutja la possibilitat d'organitzar colònies de pagament sempre que les famílies sufraguin tan sols la despesa ocasionada, i el funcionament s'atingui a totes les indicacions de la Circular.

Més sobre l'elecció de colons. A més del que ja es va assenyalar a la Circular, es recomana en aquest punt que es prevegi un cert nombre de suplents per si de cas algun dels seleccionats no pogués assistir-hi. També afegeix que el mestre haurà de visitar el domicili dels seleccionats amb la finalitat d'assegurar-se de la seva precarietat de mitjans.

Permís dels pares. Tots els pares hauran de firmar una declaració de conformitat, model que es presenta a l'annex. Encara que en el text de les instruccions aques-

ta certificació s'estableix com a descarregada de responsabilitats davant de qualsevol contingència, en el model només hi consta la conformitat.

Full antropològic. Haurà de ser complimentat una vegada s'hagin seleccionat els participants. No es consideren imprescindibles per a les colònies totes les dades que en el model s'insereixen, però es pretén aprofitar l'ocasió per dur a terme un rigorós registre d'aquest tipus, que, per la seva complexitat, ha de quedar reservat a la tasca de professionals. Ja hem indicat que es tracta d'un registre de dades exhaustiu que potser no respongui en res a les necessitats del moment. Forma part, juntament amb el registre similar al que s'havien de sotmetre els alumnes de gimnàstica dels instituts, d'una tendència a incorporar dades objectivables amb la finalitat de donar a l'acció educativa un cert caràcter de ciència positiva.

Equip. Es relaciona, en els annexos, la roba d'ús personal i els objectes que hauran de portar els participants: mantes, llençols, tovalloles, tovallons, roba interior, calçat, etc. i, una cosa que no deixa de sorprendre tractant-se de nens pobres que van a viure a la natura, en la relació apareix «corbata, si la usa». Als útils de lavabo s'afegeix un quadern i un llapis. Assenyala algunes diferències quan es tracta de nenes. Tota la roba ha d'anar marcada.

Advertències per a abans del viatge. Abans de sortir un tallat de cabells al zero i un rentat amb sabó de tot el cos, menjar frugal per evitar mareigs i indigestions són les indicacions que s'hauran de fer a les famílies. Medecines que el mestre haurà de portar per al viatge, revisió d'equipatges i avís a les famílies de l'escola, on s'enviarà un telegrama després d'arribar a la colònia, són el conjunt d'indicacions d'aquest apartat.

Viatge. A més de preocupar-se d'aconseguir les majors rebaixes en el bitllet de ferrocarril, les recomanacions d'aquest punt es refereixen exclusivament al viatge en tren. Penseu que de no fer el viatge en aquest mitjà de locomoció s'havia de fer en carro o en semovents. Assenyala que l'acció educadora comença en el mateix viatge amb activitats d'observació del recorregut, tant d'aspectes geogràfics o climàtics com de qualsevol altre tipus.

En la colònia

S'exposen en aquest apartat aquelles accions que configuren la genuïna activitat de la colònia, en el mateix to de recomanació dels apartats anteriors. En alguns casos poden semblar obvietats algunes de les coses que s'assenyalen, però cal considerar la cultura de l'època i el desconeixement, dels potencials organitzadors, de molts dels fets que suposa la vida en grup. Alguns aspectes i accions

que s'indiquen poden semblar-nos avui excessius per coneguts, però sens dubte eren llavors autèntiques innovacions.

Arribada. La primera actuació que havia de fer el mestre era una revisió de la instal·lació, distribuir els participants, completar l'adquisició de material i provisió d'aigua i comunicar l'arribada. Cal entendre que aquestes actuacions s'havien de realitzar en el moment de la incorporació, atès que ningú precedia els participants per disposar i organitzar la instal·lació, llevat de casos excepcionals.

Pla de vida. No diu res més que cal aixecar-se aviat, tant com a les sis del matí. Ens costa entendre que els nois d'ara poguessin sotmetre's a un horari així; llavors la cosa més lògica era funcionar amb un horari lligat a la llum solar; l'hora de ficar-se al llit era també primerenca per als nostres hàbits actuals.

Endreç. Sens dubte un dels aspectes al qual es presta més atenció i més insistència: rentat diari amb aigua i sabó —que no era gens freqüent— i clares indicacions de com realitzar tots els aspectes de la higiene sense excedir-se en els luxes sinó en el rigor i constància de la neteja. Si els colons han de fer-se el llit i netejar les habitacions, es considera que tot plegat necessitarà d'hora i mitja a dues hores. No és gaire temps pensant que han de rentar-se en gerres i sense aigua corrent, tret de la proximitat d'algun riu.

Esmorzar. Seguint amb l'horari, el primer refrigeri haurà de tenir lloc de dos quarts de vuit fins les vuit. Un quartà de llet i 175 grams de pa es consideren els components més còmodes i millors per a la primera ingesta del dia. A continuació joc a l'aire lliure.

Treball. Malgrat no pretendre que en les colònies es desenvolupin tasques escolars, s'estableix una hora i mitja, a partir de les nou del matí, dedicada a un tipus d'activitat intel·lectual que consisteix fonamentalment en la redacció del diari. Es pretén fugir de la rigidesa dels esquemes escolars. Durant aquest temps els alumnes reflecteixen en els seus quaderns les experiències viscudes i les observacions realitzades, amb la finalitat de mantenir actives les seves ments. La idea dels redactors de les instruccions és que els alumnes escriguin lliurement en els diaris i que la intervenció dels mestres consisteixi exclusivament a despertar la imaginació i orientar en els aspectes formals que han de respectar-se en aquest tipus de relats.

Bany de mar. Es vol palesar en aquest punt l'experiència de les colònies realitzades pel Museu Pedagògic, ja que altres que no havien estat instal·lades en la proximitat de la platja no permetrien tal activitat o, en tot cas, ho farien en aigües interiors.

Recomanacions sobre l'hora —entre deu i dotze— i la durada del bany —que no arribi a excedir els deu minuts— són les indicacions més importants d'aquest apartat. Recomana també no fer-ho en dejú i sí després d'haver paït l'esmorzar. Aconsella extremar la vigilància i la lliure activitat dels nens descalços en la plat-

ja. Aquesta activitat es considera tonificant i despertadora de la gana, cosa certa, encara que en aquella època l'opinió general no ho considerés així.

Dinar. Indica a manera d'exemple unes quantitats de producte per colon que comencen per 350 g de sopa, 450 g d'escudella, carn cuita —al voltant de 180 g—, 100 g de carn o peix, 150 g de fruita o 50 g de formatge, 175 g de pa i 0,15 l de vi. Els mestres mengen amb els nens i els mateixos productes.

El dinar es considera una ocasió ideal per a l'educació de certs hàbits i costums i un bon moment per establir relacions amigables i disteses, que ajudaran a la formació dels alumnes.

En referència a dades obtingudes de la memòria del Museu Pedagògic, assenyalem les diferents apetències dels nens pel que fa als diversos aliments. Així, diu que no era del seu gust, en general, la carn rostida, al principi, que no els resultava apetible el peix; el gust per altres aliments era divers. Esmenta que, amb insistència i bones maneres, s'aconseguia que al final tots mengessin de tot i fins i tot arribava a agradar-los el que a l'inici avorrien, el que es considera un èxit de l'educació dels hàbits. Aquest aspecte no ha de sorprendre ja que molts dels aliments eren desconeguts per als colons o no estaven habituats a consumir-los.

Jocs. No assenyalen les instruccions cap descans després del menjar. Acabat el dinar i rentades les mans i la boca, aniran nens i mestres a jugar al camp. Els mestres participaran en els jocs aprofitant així els contactes més lliures per conèixer els seus deixebles i millorar les seves conductes.

Es recomanen jocs de lluita i destresa, en els quals participin molts jugadors. Es creu important la participació dels mestres, encara que al principi, i per falta de costum, es pugui inhibir la lliure actuació dels nens.

Passeigs. S'estableix per a aquesta activitat una finalitat concreta, un objectiu prefixat, no caminar pel simple fet de fer-ho. La visita a un paratge concret, la recollecció de minerals o altres objectes i qualsevol motiu per nimí que sembli, ha de ser present en cada passeig per mantenir l'interès dels participants. La progressió és un altre dels factors que s'ha de tenir en compte, més curts al principi i deixant per als últims dies els d'un recorregut més gran.

Es rebutgen les formacions per a la marxa i es prefereixen els passeigs lliures, fomentant sempre que es pugui el cant, tan poc arrelat en els nens de l'època.

Sopar i son. Entre dos quarts de nou i les nou s'iniciarà el sopar, que consistirà en dos plats, una «ensalada cocida» d'uns 450 g i uns 250 g de carn, peix o similar; la resta com en el dinar. Després de rentar-se, i cap a dos quarts de deu, a dormir. Els mestres ho faran quan els colons estiguin ja adormits.

Es persisteix, com a mesura higiènica, a mantenir, durant la nit, el dormitori ben ventilat per evitar al màxim l'aire viciat. Tractant-se d'època estiuenca, no ha de plantejar cap problema.

Altres ocupacions. El pla de les colònies que presenten aquestes instruccions té quelcom de monotonia que hauria de trencar-se, suposem que amb les excursions o els passeigs. Un règim de vida tan rígid durant un mes podria fàcilment fer que els colons caiguessin en l'avorriment si els mestres no utilitzaven tota la seva imaginació per variar les activitats que es duïen a terme.

Quan en les instruccions es parla d'«otras ocupaciones» no es donen activitats alternatives que trenquin la potencial monotonia diària, ni s'obre la possibilitat a altres activitats que diverteixin els colons. Aquí es tracta d'incloure activitats que facin compliment de certes obligacions o compromisos, com escriure a les famílies una vegada per setmana, assistir a missa els dies de precepte acompanyats dels mestres i realitzar setmanalment una pesada de tots els colons.

Retorn

Les mateixes consideracions que es van fer per al viatge d'anada tenen valor per a la tornada. Es fa necessari avisar els pares, amb antelació, del dia i hora de l'arribada. L'endemà d'arribar, es presentaran tots els participants a la seu de l'organització de la colònia per procedir al reconeixement mèdic que pugui servir per a la valoració dels resultats físics obtinguts. Els mestres s'encarregaran de reflectir en la memòria els èxits en l'àmbit intel·lectual, moral o psíquic, així com un diari de tot l'esdevenut des que es va iniciar la colònia fins a la seva fi.

Es planteja mantenir la feina iniciada amb la possibilitat que els colons tinguin un lloc on acudir una vegada acabada l'activitat. En aquests centres podrien rebre aliments supletoris, banys o activitats i jocs a l'aire lliure, per contrarestar l'ambient on viuen, i amb el temps, modificar-lo. La intenció era bona, els mitjans, però, no permetien massa excessos en aquest sentit.

Acaben les instruccions assenyalant que els mestres i organitzadors de colònies han de seguir-les en l'essencial, però hauran d'adaptar-les a cada circumstància concreta sempre que amb això no es perdi el sentit pedagògic que en tots els seus apartats es vol establir.

Documents i models

Segueixen a les instruccions de la Circular de 15 de febrer de 1894, una sèrie de models i documents orientadors als quals es fa referència en el seu text.

El primer és una autorització que firmen els pares perquè el seu fill pugui participar en la colònia. No hi ha en aquest model una declaració explícita, com ja

hem dit, de lliurament de responsabilitats als organitzadors, encara que així s'assenyali en el text de les instruccions, quan es parla d'aquest aspecte.

El segon model és el full antropològic, dades que complimentaran els facultatius abans i després de la colònia i que serviran de referència per determinar els resultats obtinguts. Es tracta d'una fitxa detallada que, a més de les dades identificadores, conté una àmplia sèrie de paràmetres antropomètrics i fisiològics.

L'equipatge que han de portar els nens que assisteixen a les colònies consta en el model número tres, al qual ja hem fet referència en tractar aquest punt en les instruccions.

En el model quart s'exposa, de manera àmplia i detallada, un qüestionari indicatiu dels aspectes que han de tenir-se en compte a l'hora de realitzar el viatge d'anada i tornada o les excursions durant la colònia. Pretén ser una guia de tots els elements que poden ser observats i tinguts en compte pels mestres i els nens per enfortir les experiències en els diferents desplaçaments. Qualsevol cosa que pugui suposar una reflexió o un aprenentatge hi està inclosa, però encara que, en la majoria de les colònies, no es podrà gaudir de moltes de les coses que allà s'assenyalen, ofereix indubtable valor com a guia per als mestres.

El cinquè model és en realitat una llista de llibres que poden utilitzar-se per complementar les activitats de la colònia. Aquí cal reconèixer que els manuals sobre la natura o aspectes dels llocs pels quals pot moure's la colònia escassegen, i la llista, no gaire extensa, no deixa de ser una relació de llibres d'aventures, i poc més.

Finalment s'exposa la fitxa model de recollida de dades fisiològiques que inclouria a tots els participants. S'hi recullen, a més del nom de cadascun dels colons, la seva edat, el seu pes —a l'anada, a la tornada i en les tres pesades que es realitzen en la colònia—, la dinamometria, pressió sanguínia, estatura, circumferència mamil·lar i umbilical. Totes aquestes dades seran preses a l'anada i a la tornada, el que sens dubte permetia un bon estudi comparatiu de l'estat dels nens abans i després d'haver participat en la colònia.

1.4.4. Publicitat dels resultats

Després que el Museu Pedagògic comunicués a la Direcció General d'Instrucció Pública els resultats de la vuitena colònia, realitzada el 1894 i dirigida per Ricardo Rubio, es va prendre la decisió de publicar-los en la gasetta mitjançant una ordre (28/10/1894).

L'objectiu que es pretén aconseguir és servir d'estímul a les corporacions que van organitzar colònies i un reconeixement al Museu Pedagògic. D'altra banda en l'Ordre s'estableix que totes les colònies que hagin estat subvencionades amb fons

del pressupost d'Instrucció Pública hauran d'enviar els resultats perquè es puguin apreciar els progressos obtinguts.

S'adjunta l'informe emès pel secretari del Museu, i director de la colònia, Ricardo Rubio, en el qual s'indiquen les variacions en el pes, estatura i perímetre toràcic dels participants. Tret del pes, que ofereix un increment mitjà de 2.292 grams, enfront dels 291 grams per mes que estableix Quétélet per a aquestes edats, l'estatura i el perímetre toràcic, que també s'han incrementat, presenten resultats de precisió qüestionable ja que s'aprecien en mil·límetres i l'error de mesura en magnituds d'aquest tipus és més que probable. Els resultats s'indiquen sense precisar la unitat de mesura i la confusió de l'informe en aquest sentit és considerable. En parlar de l'estatura s'expressa en els següents termes:

En cuanto á la estatura, que en esta edad tiene un crecimiento medio de cuatro milímetros por mes, el de los colonos ha sido de 0,10 milímetros como media, que se reparte de este modo: un colono ha crecido 0,056; otro 0,036; otro 0,020; dos, 0,012; dos, 0,011; uno 0,010; uno 0,09; uno 0,08; siete, 0,06; uno 0,05; tres, 0,04; uno, 0,03, y dos, 0,02.

Tal com s'expressa sembla que els colons van créixer una mitjana de «0,10» mil·límetres, és a dir una desena de mil·límetre, cosa que seria sorprenent ja que la participació en la colònia els hauria endarrerit el creixement de manera alarmant. La distribució de les dades sembla estar expressada de major a menor però no és així: $0,09 > 0,056$ i $0,020 = 0,02$, per prendre només dos exemples. Si efectuem la mitjana aritmètica de les dades expressades obtenim 0,041, xifra no coincident amb els 0,10 mil·límetres indicats.

Permetem-nos una abstracció matemàtica i establím que els participants de la vuitena colònia del Museu Pedagògic van incrementar la seva estatura en 10 mm, més del doble de l'establert com a mitjana normal, que és de 4 mm. Si en el repartiment de dades obviem els zeros anteriors a la coma que indica el decimal i prenem com a valor absolut les xifres que apareixen a partir de les centèsimes —és a dir: 56, 36, 20, 12, 11, 10, 9, 8, 6, 5, 4, 3 i 2— i considerem aquestes xifres com mil·límetres, en calcular la mitjana obtenim 10,375 mm, cosa que coincidiria amb la xifra mitjana indicada si també se suprimeixen els decimals. En resum, el colon amb més increment en la seva estatura hauria crescut 56 mm i el que menys, 2 mm. Amb aquest procediment aclarim l'exposició de les dades però no es resol el problema de la precisió de la mesura, que amb l'instrumental utilitzat difícilment podria apreciar l'estatura en mil·límetres, cosa que fins i tot avui dia i amb mecanismes sofisticats és de poca fiabilitat.

La mateixa anàlisi podríem aplicar als resultats del perímetre toràcic exposats en el següent paràgraf de l'informe per concloure que aquells colons van tenir un

increment de 28 mm enfront dels 16 mm considerats normals. En aquest apartat les xifres tampoc reflecteixen amb exactitud els resultats, i la confusió, comuna a tot l'informe, és, si pot ser, encara més gran. No ens ha de conduir, no obstant això, la falta de rigor estadístic a considerar que les colònies escolars no complien amb la finalitat proposada.

1.4.5. Participar en les colònies: un mèrit per als mestres

Llevat de la propaganda que podien obtenir de la seva organització, els dirigents i organitzadors de les colònies no aconseguien un altre benefici que el servei prestat. Els mestres i personal assistent havien de renunciar a les seves vacances per dur a terme una tasca que els suposava major esforç i dedicació que les pròpies activitats docents, i sense cap retribució. Davant d'aquest panorama, el president de la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona es dirigeix, a l'octubre de 1894, al ministre de Foment i li comunica els resultats de les tres colònies realitzades en aquella capital, alhora que demana que els mestres que han atès les colònies rebin el reconeixement de la seva tasca i els serveixi de mèrit per a la seva carrera.

Després de la consulta a l'inspector general, el Consell d'Instrucció Pública emet dictamen en el sentit de mostrar agraïment a la Societat Econòmica de la Ciutat Comtal i establir, tal com es demanava, que el fet d'haver participat en les colònies serveixi als mestres de mèrit en la seva carrera. El Consell informa positivament ja que amb això pot incentivar-se la participació dels mestres —cosa que no deixava de plantejar dificultats— i, a més, aquest reconeixement no suposa cap càrrega econòmica per als pressupostos (RO 26/06/1895).

Hauria pogut incloure's en la Reial ordre el reconeixement general a tots els qui haguessin participat en alguna de les colònies que s'havien celebrat, però se cenneix estrictament als que havien format part de les tres que en l'últim estiu s'havien organitzat a Barcelona, com s'havia sol·licitat.

Es tracta de l'última disposició significativa que es publica al segle XIX referida a colònies. Cal esperar bastants anys perquè les iniciatives dels poders estatals realitzin altres esforços a favor d'aquestes institucions escolars.

2. L'expansió de les colònies escolars

Encara que sense el suport de l'Estat, les colònies escolars, que amb tanta il·lusió van arrelar al nostre país, van continuar desenvolupant-se en els primers anys del passat segle de la mà d'organitzacions privades i públiques, mantenint

l'esperit altruista que va caracteritzar els seus primers intents a finals del segle XIX.

El gran desenvolupament de les colònies es produeix quan els crèdits permeten subvencionar-ne l'organització, en paral·lel a la millora dels transports, que va facilitar el desplaçament dels colons, i a la conscienciació de persones i institucions, que van veure en aquest tipus d'activitat una important tasca higiènica i social per a un ampli sector de la nostra població. És en la segona dècada del segle quan s'experimenta el major increment en el nombre de colònies organitzades i quan els poders públics destinen més mitjans a la seva organització. La línia ascendent es manté en el que suposa el total assentament d'una activitat educativa inqüestionable.

Es van multiplicar els articles sobre aquest tema en les publicacions pedagògiques, es van incrementar els crèdits de les entitats i el nombre de colons va experimentar un creixement singular amb el manteniment i continuació de les colònies realitzades ja en els finals del XIX, i amb la creació de moltes altres. No es van pal·liar així els mals de la nostra infància, però molts dels nostres escolars van fruir d'estades beneficioses per a la seva salut i la seva educació.

2.1. Etapa de manteniment i desenvolupament

Si seguim amb l'observació de les moltes colònies que en les diferents ciutats espanyoles es van crear a partir de 1890, podem comprovar que la majoria de les iniciatives aparegudes en els deu últims anys del segle XIX es van mantenir i van augmentar en la primera dècada del següent, al temps que se n'anaven sumant noves realitzacions amb l'addició de noves ciutats i la participació d'institucions públiques i privades. El gran impuls es va produir quan l'Estat, a més de les declaracions de bones intencions, va començar a regular l'activitat i a dotar majors quantitats pressupostàries per a subvencions.

2.1.1. Continuïtat i creació de colònies

A Barcelona van deixar de celebrar-se colònies l'any 1898; a partir de llavors i fins a 1906, en què l'organització va passar a dependre de l'Ajuntament, la Societat Econòmica Barcelonina d'Amics del País va seguir amb la seva feina any rere any, i va incrementar el nombre d'assentaments i el de participants. L'Ajuntament de Bilbao va crear en 1902 una cartilla sanitària per a colònies i va aprovar l'any 1904 un reglament administratiu i un altre de pedagògic per a l'organització i el règim de les que duia a terme. També el Museu Pedagògic va continuar la seva

obra i al final va desplaçar l'assentament de la colònia de San Vicente a Astúries; en la mateixa línia es van mantenir les colònies organitzades per la Corporació d'Antics Alumnes de la Institución Libre de Enseñanza, i moltes d'altres.

No és el més important que es mantinguessin la major part de les colònies ja iniciades abans de 1900, sinó el significatiu increment que es produeix en els primers anys del segle i la seva estabilització.

El 1901 s'afegeix als organitzadors de colònies la província de Càceres a instàncies del governador civil. La Corunya, l'any 1902, és la capital gallega que recupera la institució de les colònies organitzant-ne la primera a prop de Gandarío, lloc que es va convertir en mite atesa la seva continuïtat; en aquells paratges existeix encara un dels campaments juvenils de més renom dels instal·lats a Espanya. Al seu torn, Vigo en va seguir l'exemple alguns anys després.

La colònia de Laviana, organitzada per primera vegada el 1901 per la Universitat d'Oviedo, es va convertir amb el temps en una de les més prestigioses, el mateix que la instal·lada a la platja de Salinas; cosa semblant va ocórrer amb l'anomenada Príncipe de Asturias de Sevilla, que va iniciar la seva llarga trajectòria en els primers anys de la mateixa dècada o, ja posteriorment, la de Cerro Muriano, a Còrdova. Podríem continuar amb la llista, que amb el temps es va fent més llarga i arriba a més i més poblacions. Serveixi el que hem dit com a senzilla mostra d'una realitat que cada vegada adquiria més importància en la societat espanyola, encara que el suport estatal —en l'àmbit econòmic— no fos el desitjable.¹⁰

2.1.2. Les colònies a Madrid i Barcelona

És normal considerar que els nuclis de població més importants tinguessin, a més d'una major necessitat, més disponibilitat de mitjans per a l'atenció als seus ciutadans, i també per a les colònies. Encara que no sempre fos així, ja que algunes de les colònies importants van sorgir de poblacions de tipus mitjà, és cert que Madrid, Barcelona i Bilbao van destacar per damunt d'altres ciutats en nombre de colons i en pressupost (Comas i Correas, 1935, p. 56).

10. Per a una major informació de les colònies realitzades a Espanya en els primers anys, pot consultar-se l'obra del Museu Pedagògic *Bibliografía y material de enseñanza: Educación física: Higiene escolar*, publicada a Madrid el 1915. En aquesta obra es dona una àmplia referència bibliogràfica i ressenya de les principals memòries de les colònies organitzades fins a 1914. Es pot també consultar la bibliografia. Un estudi interessant, des del punt de vista de la participació estatal en les colònies, pot fer-se seguint les disposicions mitjançant les quals es concedeixen subvencions, especialment a partir de 1912.

2.1.2.1. Les colònies madrilenyes i els sanatoris marítics

De Madrid van sortir a colònies els primers participants espanyols i d'aquesta capital en van ser la majoria.¹¹ Més d'una institució de la capital va organitzar colònies escolars; ja coneixem les del Museu Pedagògic i les de la ILE i podríem afegir-ne alguna altra, però l'Ajuntament va prendre la responsabilitat de l'organització a partir de 1912 amb disponibilitats pressupostàries creixents i amb una alternativa poc emprada a Espanya, encara que bastant freqüent en altres països, com era la utilització de sanatoris.

No van tenir gran èxit, a la capital de l'Estat, les colònies urbanes, segons sembla pel poc entusiasme que van manifestar els mestres en la seva participació, malgrat les possibilitats que oferien els afores de la ciutat. Considerant l'elevat nombre de nens que podien necessitar l'assistència a colònies de mar o muntanya, el cost s'elevava en excés. Sense prescindir de les colònies convencionals, es va optar per la utilització de sanatoris de l'Estat. Aquest tipus d'instal·lacions, pràcticament desaparegudes, allotjaven, en molts casos, persones amb patologies respiratòries i per aquesta raó estaven emplaçats en zones d'aire net, a la muntanya o a les ribes del mar. Durant alguns anys, grups de nens madrilenys es van instal·lar per torns en el sanatori d'Oza (la Corunya) i Pedrosa (Santander) aprofitant moments de poca ocupació o concertant-ne la utilització. D'aquesta manera s'aconseguien fins a sis expedicions de seixanta dies cadascuna, des de la primavera a la tardor, superant els set-cents participants per any.¹² Aquest tipus de colònia, fonamentalment terapèutica, plantejava pocs problemes d'organització i l'atenció dels participants estava garantida. Aquesta idea, que va arribar a realitzar-se en altres instal·lacions que les assenyalades, no va aconseguir generalitzar-se encara que aquests equipaments fossin utilitzats per altres corporacions, i és difícil trobar plantejaments genèrics d'aquest tipus malgrat el baix cost que suposen en comparació amb les instal·lades en altres llocs.

En el sanatori marítim d'Oza la pensió completa per cada nen ascendia a 2,25 ptes. diàries en els pavellons quirúrgics —a Pedrosa la quota era de 2 ptes.— i en els pavellons generals es va establir una quota d'1,75 ptes. l'any 1917 (RO 23/03/1917); en les citades quotes estaven inclosos tots els serveis, amb excepció dels equips personals i les despeses de desplaçament. A l'any següent aquestes quotes pujaren

11. Juan FÉLIX RODRÍGUEZ PÉREZ, *Las colonias escolares municipales madrileñas (1910-1936)*, tesi doctoral presentada l'any 2004 a la Facultat d'Educació de la Universitat Complutense i dirigida pel doctor Francisco Canes Garrido.

12. Cf. AJUNTAMENT DE MADRID, *Instituciones escolares creadas y sostenidas por el Ayuntamiento*, Madrid, Imprenta Municipal, 1921, p. 12.

a 2 ptes. per a les estades temporals i a 2,50 ptes. per a les indefinides (RO 11/04/1918). El cost d'aquestes estades va passar a ser de 3 ptes. diàries a partir de 1925.

En la campanya de 1924 els colons d'Oza, en nombre de vuit-cents quatre, van costar als organitzadors de Madrid 3,93 ptes. cadascun. A 3,75 ptes. va resultar l'estada de cada participant a Predrosa, on van acudir quatre-cents nens. Els desplaçats a les instal·lacions de Cercedilla, encara considerant la proximitat a la capital, van suposar un import individual de 6,87 ptes. i el seu número va ser de seixanta-quatre. El cost més alt d'aquell any el van experimentar els cent alumnes que van participar en la colònia d'intercanvi entre Madrid i Barcelona, amb 10,66 ptes. Cal considerar que a la xifra de Cercedilla no se li van afegir les 2.170 ptes. de les obres d'aquell any en els tres hotels que eren, des de 1921, propietat de l'Ajuntament. La referència a la colònia d'intercanvi té poc valor ateses les seves característiques i la significació política que va assolir.¹³

Segons aquestes dades, podem consignar que el pressupost de l'Ajuntament madrileny destinat a colònies escolars va ascendir en 1924 a més de 400.000 ptes., xifra que, comparada amb la destinada en 1912, suposa una evolució ascendent no igualada per cap altra ciutat. Vegem, en la taula següent, les xifres destinades a colònies entre 1912 i 1921:¹⁴

TAULA I

Any	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Ptes.	10.000	15.000	25.000	40.000	50.000	50.000	150.000	150.000	200.000	200.000

2.1.2.2. Colònies i «semicolònies» a Barcelona

Les colònies de l'Ajuntament de Barcelona es van iniciar a instàncies del president de la Comissió de Govern D. Hermenegildo Giner de los Ríos, que va proposar el 1906 al Consistori la institució del servei de colònies.¹⁵ Aquell mateix any se'n van

13. Cf. el fullet *Primera colonia escolar de intercambio Madrid-Barcelona*, publicat el 1925 per l'Ajuntament de Madrid, p. 90-91. Aquesta colònia d'intercanvi, criticable des de molts punts de vista, va suposar la culminació d'una labor encomiable mantinguda durant molts anys per les dues ciutats, que en aquells anys dedicaven a aquesta tasca partides pressupostàries importants.

14. Cf. AJUNTAMENT DE MADRID (1921, p. 8-9).

15. Sobre la figura d'Hermenegildo Giner de los Ríos es poden veure, entre altres, els següents treballs: C. BASTONS, «1898: Hermenegildo Giner de los Ríos (1847-1923), un intel·lectual d'acció», a *1898: Entre la crisi d'identitat i la modernització: Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, 20-24 d'abril de 1998*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 379-391; A. PÉREZ-BASTARDAS, *Barcelona davant el pressupost extraordinari de Cultura de 1908*, Barcelona, Mediterrània, 2003.

instal·lar sis, amb un total de cent vint participants, a raó de vint places cadascuna. Les de nois es van emplaçar a Collbató, Sant Celoni i Llinars del Vallès, i les de noies, a Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui i Vilassar de Mar. El pressupost va ser de 15.000 ptes., que l'any següent es va duplicar.

Des de 1906 fins a 1931 van rebre escolars de Barcelona en règim de colònies un total de cent cinc poblacions catalanes, això sense comptar amb els intercanvis amb Madrid, les enviades a Burgos, Granada i al sanatori de Pedrosa.

TAULA II

<i>Any</i>	<i>Alumnes</i>	<i>Import ptes.</i>	<i>Any</i>	<i>Alumnes</i>	<i>Import ptes.</i>
1906	120	15.000	1919	768	101.444
1907	300	30.000	1920	887	114.600
1908	525	52.000	1921	1.113	196.430
1909	550	55.000	1922	1.460	322.556
1910	600	62.500	1923	1.543	363.495
1911	669	65.000	1924	1.428	358.047
1912	698	65.000	1925	1.536	428.825
1913	694	65.000	1926	1.227	383.966
1914	700	65.000	1927	1.179	359.175
1915	584	65.000	1928	1.228	264.297
1916	647	65.000	1929	1.259	281.260
1917	747	80.643	1930	2.601	403.352
1918	808	92.765	1931	3.283	609.000

Ens dona idea de l'evolució de les colònies barcelonines la taula adjunta, obtinguda d'una publicació municipal de 1932.¹⁶

En aquesta taula s'inclouen els alumnes que van participar en una original organització denominada «semicolònies», que van funcionar el 1913, 1915, 1921, 1922, 1923, 1930 i 1931. Malgrat els resultats obtinguts en aquestes semicolònies —en alguns casos els paràmetres antropomètrics van millorar més que en les

16. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *L'obra de colònies escolars, banys de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona 1906-1931*, Barcelona, Comissió de Cultura, 1932, p. 9.

colònies pròpiament dites—, l'exemple no es va estendre i aquesta interessant organització no va tenir ni la continuïtat desitjada ni va ser seguida per altres poblacions, tret de casos aïllats. Encara que la denominació adjudicada sigui la de «semicolònies», es tracta, ni més ni menys, del tipus d'organització conegut com a colònies urbanes, així definides anys abans pel Museu Pedagògic i que tan escassa implantació van tenir en el nostre país, i això malgrat l'abaratiment de costos que podien suposar, sense minvar la qualitat dels resultats.

Les primeres d'aquestes colònies es van organitzar l'any 1913 i estaven situades a Montjuïc, el Guinardó i Font de la Mina; els participants van ser vuitanta-cinc nois en la primera i dues-centes noranta-set noies en les altres. En 1915, vuitanta-set nois van assistir a les Escoles de Bosc de Montjuïc i vuitanta-tres noies van estar en el Guinardó.

Aquest tipus d'activitat queda en suspens fins l'any 1921, quan s'organitza la primera de les anomenades semicolònies de platja. La idea sorgeix d'una activitat iniciada en 1918 que eren els banys de mar i que no es va interrompre. Consistia a traslladar grups de cinquanta nens entre vuit i tretze anys des d'un lloc de concentració, a la ciutat, fins a la platja, on realitzaven exercicis gimnàstics, prenien el sol, jugaven i es banyaven, i després d'esmorzar tornaven al lloc de concentració, sempre acompanyats per mestres. La durada de l'activitat era de dues hores aproximadament, entre les vuit i les deu del matí, i el transport era gratuït.¹⁷

Les semicolònies de platja van incrementar les activitats i el temps d'estada des del matí a la caiguda de la tarda i no es van celebrar durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera. Es van realitzar dos torns cadascun dels tres primers anys, un de nois i un altre de noies amb uns totals de cent participants en 1921, dos-cents noranta-set en 1922 i tres-cents vuitanta en 1923. En reiniciar-se les activitats el 1930, van afectar quatre-cents vint-i-sis alumnes i mil cent u el següent any; aquí cal incloure, a més dels participants en les activitats de platja, els participants en dues altres semicolònies de bosc que l'Ajuntament tenia en les muntanyes que envolten la ciutat.¹⁸

17. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Banyes de mar per als alumnes de les escoles de Barcelona*, Barcelona, Comissió de Cultura, 1920. Les dades d'aquest fascicle, que es considera esgotat, es recullen en el publicat en 1932: *L'obra de Colònies escolars, banys de mar...* (vegeu la nota anterior). No obstant això, un altre opuscle de trenta-dues pàgines publicat a l'octubre de 1912 a la mateixa Barcelona per Gustavo Gili i titulat *Escoles del Districte VI: Història: Organització: Mètodes pedagògics*, presenta dades sensiblement diferents, car situa l'inici dels banys l'any 1911 i els denomina «Gimnasia Sueca en la playa». El professor Langlois du Feu va impartir el curs, el primer any, entre l'11 de juliol i el 23 d'agost a cent quaranta nens; l'activitat s'iniciava a les vuit i acabava a dos quarts de dotze. A l'any següent el professor fou Martí Serra Molins, redactor de l'opuscle al qual ens referim. No tenim constància de la seva continuïtat fins a 1918.

18. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA (1932, p. 141-153).

2.1.2.3. Les colònies: pragmatisme o política d'imatge?

Si un dels objectius fonamentals de les colònies era la millora de la salut física de la infància, va quedar demostrat que els resultats obtinguts per l'opció madrilenya de desplaçar nens als sanatoris marítims van ser, amb freqüència, superiors als de les colònies convencionals i a un cost menor. També es va demostrar eficaç, almenys en algunes de les realitzades a Barcelona, el tipus de colònies urbanes o semicolònies, amb un cost òbviament menor.

Es pot pensar que l'estada en sanatoris havia de ser necessàriament beneficiosa per a la salut, ja que aquest era l'objectiu de la seva existència. Sens dubte, cert tipus de patologia havia de remetre amb les atencions degudes; si els alumnes se seleccionaven amb rigor, aquells que resultessin escollits sortirien beneficiats amb seguretat i sense que això suposés una despesa important. Un altre tipus d'alumnes potser necessitava d'estades i activitats diferents; el que sembla clar és que els bons resultats en la salut física dels colons responia fonamentalment al canvi del medi ambient, a l'alimentació i a l'exercici físic. En quina mesura intervenia cadascun dels elements és difícil de determinar, però si els resultats de les colònies urbanes eren iguals, i fins i tot superiors, als de les convencionals, potser s'hauria pogut revisar el plantejament que els nens mesetaris havien de realitzar colònies a la riba del mar i els de zones baixes acudir a la muntanya, sense que amb això vulguem negar els beneficis d'un i un altre emplaçaments. Podia ser suficient separar els malaltissos dels ambients insalubres, encara que fóra algunes hores al dia, millorar la seva alimentació i sotmetre'ls a exercicis físics adequats, perquè s'allunyessin dels perills de la malaltia.

Si el que acabem de dir és cert, encara que sigui en part, es podien aconseguir resultats més generalitzats construint escoles àmplies i ventilades i sotmetent els alumnes a treballs físics regulats i adaptats a les seves necessitats i, quan calgués, a colònies de mar o de muntanya o, fins i tot, a atenció mèdica. Aquest aspecte es va tractar en els sanatoris marítims, als quals en principi havien d'assistir nens tuberculosos o pretuberculosos, i en els quals, a causa de la llarga estada que havien de mantenir, es va establir la presència de professors que poguessin tenir cura de la seva educació en aquest període (RO 06/06/1913; 17/06/1914; 08 i 10/07/1914; 14 i 22/06/1915, i 01 i 10/07/1915). Vagin aquestes disposicions com a mostra de la situació que encara avui dia es manté per a nens amb estada hospitalària llarga.

Ningú no dubta que tot i ser important la cura i millora de la salut, les colònies escolars oferien altres oportunitats educatives, ja manifestades pels homes del Museu Pedagògic en les seves primeres realitzacions. Diguem que, superades actualment les deficiències higièniques i sanitàries de la nostra infància, l'existència de colònies escolars continua i de manera important; tan sols s'han variat els ob-

jectius. En certa mesura les colònies escolars van significar unes accions d'assistència social promoguda per les classes acabalades, encara que això no resta gens ni mica el seu valor ni la dedicació de la majoria dels mestres que hi van participar. Darrere d'objectius socials importants es van amagar sovint interessos de grups més o menys influents del món productiu, de la política, de les idees religioses o fins i tot de satisfaccions personals. Al cap i a la fi els colons pobres seguien sent-ho a la tornada, encara que haguessin augmentat la seva capacitat toràcica, la seva estatura o el seu perímetre cranial.

2.2. *L'impuls institucional de les colònies*

Hem dit, amb reiteració, que l'obra de les colònies escolars va correspondre més a iniciatives privades, o públiques d'àmbit local, que a l'Estat. La consignació pressupostària —capítol VI, art. 3r— de 10.000 ptes. per a «colonias escolares y material pedagógico» es destinava gairebé en la seva totalitat a la colònia que organitzava el Museu Pedagògic. El fet de no aportar mitjans per a la seva realització dificultava forçar les institucions públiques i privades que ho fessin. Les escasses disposicions que es van dictar entre 1892 i 1895 tenien, com ja hem assenyalat, un caràcter orientador i no impositiu. La realitat és que des de 1895, quan es va publicar la Reial ordre de 26 de juny per la qual s'agraïa a la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona l'organització de colònies i es consignava que servís de mèrit als mestres la seva participació, fins a 1911 no hi ha pràcticament disposicions de cap tipus.

Hem d'assenyalar que l'any 1902, en organitzar les juntes provincials, es fa menció a les colònies, entre moltes altres competències que s'atorga a aquests organismes. Les referides juntes provincials van ser regulades per Reial decret (RD 02/09/1902); en l'art. 15, ap. 24 d'aquest decret s'indica que els correspon «fomentar el establecimiento de Cajas escolares, colonias escolares para las vacaciones de la cánicula...».

Uns quants anys més tard les juntes provincials van ser objecte d'una nova regulació (RD 20/12/1907). Es reproduïx aquí, gairebé amb literalitat, l'expressat l'any 1902 en referència a les colònies. En l'art. 15, ap. 15 d'aquesta disposició, quan es parla de colònies se substitueix la paraula «cánicula» per la de «estiu»; la resta del contingut és pràcticament idèntic.

Aquests decrets es van mostrar poc eficaços perquè l'organització de les colònies seguia necessitada de mitjans. En no aportar-los l'Estat i no mostrar excessiva preocupació les diputacions provincials, les iniciatives quedaven en mans municipals i privades. La tasca de les institucions organitzadores va ser important però escassa en relació amb les necessitats.

2.2.1. Un punt d'inflexió: el Reial decret de 1911

Després de molts anys d'immobilisme creditici per atendre les colònies escolars, en el pressupost de 1911 es va incloure un substancial increment que va suposar passar de les 10.000 ptes. a les 25.000. La quantitat pot semblar petita però va ser suficient per treure la institució de les colònies escolars del seu ranquejant caminar.

La millora pressupostària va estar acompanyada d'una norma, potser la més important referida a les colònies, que pretenia fomentar-les i alhora regular l'aplicació del crèdit recentment consignat (RD 19/05/1911); va correspondre l'honor de firmar-la al ministre Amalio Gimeno.

En l'exposició es comença per justificar la publicació del decret d'acord amb la necessitat de dictar les regles necessàries per al millor aprofitament del crèdit disponible, que defineix com a «relativamente crecido». Es lamenta del lent desenvolupament que ha tingut a Espanya una institució de tan alt valor «pedagógico, higiénico y social» i fa una encesa lloa del treball realitzat pel Museu Pedagògic i per alguna altra institució: ajuntaments de Barcelona i Bilbao i la Universitat d'Oviedo.

El decret, que intentarà respectar iniciatives anteriors, pretén augmentar les dotacions materials, controlar la selecció dels assistents i dels mestres, fixar els pressupostos i construir edificis que evitin la contingència dels lloguers. Per unificar les accions s'atribueixen a la Direcció General de Primera Ensenyança les responsabilitats de la gestió. Aquest aspecte queda fermament definit en l'exposició i en l'art. 1r, on a més s'estableix que les funcions de la Direcció General es regiran per les normes contingudes en el mateix decret, que continuaran vigents mentre figuri en el pressupost el crèdit corresponent.

En l'art. 2n dóna suport a iniciatives anteriors —tant si han gaudit com si no de subvenció estatal— creant una llista per comprovar que d'acord amb els resultats obtinguts se'ls pot confiar l'organització de noves activitats sota l'empara de l'Estat. Quan la decisió sigui positiva s'expediran les ordres oportunes, en les quals constarà: l'entitat encarregada, el nombre de colònies, el de nens i nenes, el crèdit concedit, les dates de celebració i el lloc i les remuneracions del personal que hi participi. Es reserva la Direcció General la potestat del nomenament de mestres i personal subaltern d'acord amb l'entitat organitzadora (art. 3r).

Per ampliar el nombre de colònies es podrà confiar l'organització a persones o entitats que ofereixin suficients garanties, encara que no tinguin experiència prèvia. Es pretén una distribució geogràfica de les colònies per abraçar el major nombre de comarques possible, especialment les que no hagin gaudit de l'activitat (art. 4t).

Conscient el legislador de les limitacions financeres, aprova a l'art. 5è la participació conjunta de l'Estat amb les corporacions, sense que amb això es prescindeixi de la seva intervenció en el nomenament dels responsables i la possible pre-

sència d'algun funcionari. De la mateixa manera s'actuarà en el cas de les colònies que ja funcionaven, si l'entitat organitzadora té intenció de seguir participant en el seu finançament.

Les responsabilitats que es derivin de les colònies correspondran a l'entitat organitzadora, i aquesta també assumirà l'ús correcte i la justificació dels crèdits concedits. La justificació de despeses la lliurarà a la Direcció General, per a la seva aprovació, el director de la colònia, adjuntant comptes detallats i comprovants. Es podrà intervenir mitjançant responsables de la selecció dels colons, de l'establiment i vida de la colònia o de qualsevol altra circumstància que es consideri oportuna. En aquest article, el 6è, s'estableixen, doncs, les responsabilitats de la gestió directa i es crea la possibilitat d'inspeccionar les colònies, si bé el terme utilitzat és «fiscalitzar».

L'acció inspectora, plenament justificada com a vetlladora dels interessos públics, ja havia estat exercida en les colònies amb anterioritat. Per una Reial ordre (RO 05/06/1909) es van concedir subvencions de 700, 300 i 350 ptes. a les colònies d'Oviedo, de Laviana i a la de la Societat d'Orfes del Magisteri, respectivament. En la mateixa disposició es recordava que totes les colònies fossin visitades a la partida, i al retorn, per l'inspector de Primera Ensenyança, que donaria compte del resultat a la Junta Provincial respectiva. Aquesta pràctica es va mantenir i es va ampliar amb visites a les colònies durant la seva realització.

En l'art. 7è s'indica que una part del crèdit haurà de ser utilitzat en la compra i construcció d'edificis, prioritzant aquelles poblacions que s'hagin mostrat com a idònies pel seu emplaçament o perquè facilitin o cedeixin terrenys. En els articles 8è i 9è s'incideix en aspectes regulats amb anterioritat, en concret el contingut de la Circular de 15 de febrer de 1894 per la qual es regiria l'organització i el funcionament de les colònies, art. 8è, i es reconeix la participació dels mestres com a mèrit en la seva carrera.

Acaba la part dispositiva creant l'embrió del que amb el pas del temps es convertirà en el servei de colònies. El director general de Primera Ensenyança tindrà a les seves ordres un metge nomenat pel Ministeri, que serà remunerat amb càrrec a la partida pressupostària de les colònies.

No hi ha dubte que el decret precedent va tenir un efecte positiu, circumstància que va ser afavorida per la major disponibilitat econòmica, ja que durant els anys següents es va incrementar notablement el nombre de colònies i en els butlletins oficials van començar a aparèixer les ordres a què feia referència l'últim paràgraf de l'art. 2n. Per acabar, cal assenyalar que aquestes ordres no sempre incloïen amb exactitud tots els aspectes que allà s'indicaven, alguns dels quals eren obvis.

2.2.2. Regulació de les subvencions

Com a complement al Reial decret de 19 de maig de 1911 es van dictar unes instruccions per facilitar la gestió de les subvencions (O 15/07/1912). El document té un caràcter formalista i procedimental que comença per indicar el tipus de documentació que caldrà tramitar per aconseguir la subvenció, les gestions per a la seva percepció, si és que es concedeix, i el mecanisme de justificació de les quantitats rebudes. Són una sèrie d'instruccions de tipus economicoadministratiu que no afegeixen aspectes concrets a l'organització i el funcionament. Poc es va afegir al llarg dels anys al contingut de la Circular de 15 de febrer de 1894, cosa que significa que les instruccions contingudes allà estaven elaborades amb la suficient perspectiva per poder ser adaptades a les canviants circumstàncies que suposava el pas del temps; potser, com ja hem dit, el gran avanç de les colònies es va deure, a més de l'increment dels crèdits, al desenvolupament dels transports que, com en altres àmbits de la vida social i econòmica, van unir pobles escurçant distàncies i temps. Des de la nostra perspectiva actual es fa difícil entendre la forma de desplaçar grups nombrosos, sense disposar d'autobusos, a llocs allunyats d'estacions de ferrocarril, que, sigui dit de passada, tampoc cobria en les acaballes del segle XIX i primers anys del XX tota la geografia espanyola.

És a la primera de les instruccions, com dèiem, on s'estableix la documentació que cal adjuntar a l'hora de sol·licitar ajut per a la realització d'una colònia. En primer lloc s'enviarà una instància, o un ofici si el centre depèn del Ministeri, que subscriurà el director, gerent o responsable de l'entitat i en què hauran de constar les dades següents: nom de l'entitat o centre, nombre de colònies i nombre de nens i nenes de cadascuna, quantitat que se sol·licita, dates de celebració i durada, lloc d'assentament, seu social del centre sol·licitant i domicili particular del firmant.

S'adjuntarà també un pressupost formulat en els termes que allà s'estableixen i que, de manera resumida, ha d'incloure els següents conceptes: despeses de transport individuals i totals, mantenició, despeses del local —lloguer o adaptació— i remuneracions del personal directiu i auxiliar, indicant-ne el número i assignació proposada. Les associacions o centres no oficials adjuntaran a més un exemplar dels estatuts, reglament o disposicions, pels quals es regeix el seu funcionament.

Si es tracta d'un centre o organització que hagués realitzat colònies en anys anteriors, indicarà en quin moment va presentar la corresponent memòria en la qual es detallen els resultats. A la memòria es refereix l'última de les instruccions; per tant, els qui es trobin en la situació d'haver de realitzar-la, es farà com allà s'indica, atès que podria ser que molts dels organitzadors no públics no haguessin redactat la memòria, ja que no hi estaven obligats si no havien rebut

subvenció. L'obligació de presentar les dades de les colònies, o el que és el mateix, la memòria, va quedar establerta en l'Ordre de 28 d'octubre de 1894. Encara que la majoria de les colònies que es realitzaven plasmaven les seves accions en algun document, les escasses subvencions no obligaven a presentar-la més que a uns pocs.

Si la concessió de la subvenció es duia a efecte, el sol·licitant havia d'instar mitjançant ofici dirigit a la Direcció General el lliurament de les quantitats corresponents amb una anticipació mínima de quinze dies, indicant el preceptor i la capital de província. Aquests requisits, fixats en la segona de les instruccions, eren imprescindibles perquè l'abonament s'efectués. Els responsables de l'entitat, i el preceptor, quedaven obligats, segons s'establí en la tercera de les instruccions, a la utilització correcta dels fons rebuts i a la seva adequada justificació.

A la justificació de les quantitats rebudes, a les quals ens referíem en el paràgraf anterior, es dediquen les set instruccions que segueixen a continuació, és a dir, des de la quarta a la desena, ambdues incloses. En la primera d'aquestes es fixa el termini de presentació davant la Direcció General dins d'un temps que no excedirà els tres mesos comptats a partir de la rebuda de la subvenció. La justificació consistirà en un compte de despeses detallat i per partides que ha de comprendre la relació de despeses, els rebuts de cadascuna d'elles i les cartes de pagament dels impostos retinguts. Es reitera la necessitat d'agrupar els conceptes de la forma abans descrita en la instrucció sisena, remetent a més a un model d'impres que s'adjunta a l'Ordre; aquest model és un autèntic document comptable, més propi de serveis econòmics que no d'entitats amb l'objectiu de millorar l'educació i salut dels nens.

En la instrucció setena s'estableixen d'una manera detallada les formalitats que ha de reunir cadascun dels justificants de pagament, des dels bitllets de ferrocarril a les despeses generals, i des dels imports dels arrendaments a les remuneracions personals. Per si això no fos prou, i en estricte compliment de les disposicions regidores de les despeses públiques s'especifica, en l'apartat 8, l'escala amb l'import dels timbres que han de reintegrar-se als rebuts en els quals hagi de figurar la cèdula del preceptor. A continuació es recorda que totes les despeses, excepte les de ferrocarril i salaris, estan subjectes a l'impost de l'1,2 % de pagaments a l'Estat; les retribucions dels directors o encarregats pateixen un impost del 12 % d'utilitats.

Els impostos retinguts han de ser ingressats en la delegació d'Hisenda on es va efectuar el lliurament de la subvenció, i la carta de pagament, o rebut, del seu abonament s'adjuntarà, com ja es va indicar, al compte de despeses. L'última de les instruccions és la referida a l'obligació del director de la colònia de redactar

una memòria detallada en què s'adjuntin gràfics, dades i fotografies que es considerin necessaris per poder valorar els resultats obtinguts en l'activitat.

Tot aquest complicat procediment burocràtic, propi de la comptabilitat pública, ens sembla excessiu, les quantitats que es deslliuraven no eren tan elevades perquè calgués establir un sistema tan complex. És cert que els procediments comptables de l'època no podien disposar dels mitjans tecnològics d'avui dia, però es podrien haver simplificat, més encara si considerem que, llevat de la desaparició dels timbres i el canvi en els imports i denominació dels impostos a retenir, actualment qualsevol tipus de lliurament de diners públics presenta processos similars.

Es dona, en el contingut de totes les instruccions, un excés de control, a vegades innecessari. Si per demanar la subvenció havia d'adjuntar-se un detallat presupost de totes les despeses, podia concedir-se l'ajuda sense haver d'insistir en la petició del lliurament, de manera que bastaria que en la documentació s'indiqués, com s'obliga en la instrucció 2a, el lloc i el perceptor. D'aquesta forma, en cas de ser concedida, l'ordre o disposició que disposés les subvencions podia establir, i d'una sola vegada, la concessió i el lliurament. Amb els requisits previs que s'exigien, podia haver-se optat per lliuraments en ferm, i no a justificar, llevat que es tractés de quantitats importants en inversions, però no va ser així, i els directors o responsables de les colònies, a més de preocupar-se de l'organització, de l'atenció als nens i de la marxa de la vida en la colònia, tenien l'encàrrec supletori d'administradors i comptables.

2.2.3. Les subvencions es generalitzen

Malgrat els inconvenients burocràtics als quals ens hem referit, el Reial decret de 1911 i l'Ordre de juliol de 1912 van tenir un immediat i positiu efecte. Al cap de poc temps de la seva aparició van començar a publicar-se en el butlletí oficial del Ministeri disposicions, amb rang d'ordres o reials ordres, referides a subvencions econòmiques a diferents colònies escolars. No entrarem a discutir els criteris amb què les subvencions eren concedides, però pel que sembla no sempre van imperar els motius estrictament pedagògics, i en molts casos, les raons polítiques van estar per damunt de qualsevol altra consideració. Sigui com vulgui, el nombre d'ajudes va créixer sensiblement i el volum de nens que es van beneficiar de les ajudes estatals va augmentar.

Després de tants anys d'instauració de les colònies escolars a Espanya, el Ministeri va començar a assumir aquesta indiscutible activitat educativa com a pròpia i les accions conduents al seu desenvolupament es van fer palpables. A més del nomenament d'un metge que assessorés el director general en els aspectes hi-

giènics, els creixents requisits administratius van fer necessària la creació d'una mínima estructura que pogués atendre de manera específica el servei. Justificant la necessitat per «el extraordinario desarrollo alcanzado» i de la mateixa manera que s'havia nomenat un metge, es crea una plaça d'auxiliar que serà retribuïda amb la quantitat de 3.000 ptes. (RO 30/01/1912). En la mateixa data es publica una altra norma del mateix rang, derivada d'aquesta, en la qual es procedeix al nomenament de l'auxiliar expressat. Quan els interessos eren importants, les accions legals i administratives no eren un obstacle per a la regulació immediata; en cas contrari, les normes no acabaven de publicar-se, i aspectes importants de l'educació quedaven, per diferents motius, a l'espera de suport legal.

Encara que no fos estrictament necessari importar experiències d'altres llocs, dins d'aquesta lloable preocupació que l'Estat va començar a mostrar, es van permetre comissions a l'exterior per recollir dades i informació del que s'estava fent en altres països en els quals, a diferència del nostre, les administracions públiques hi havien prestat important atenció. En aquesta línia es va comissionar a la mestra Eloísa López Álvarez perquè a partir del 20 de juliol de 1912 es desplaçés a Suïssa amb la finalitat d'estudiar l'organització i el funcionament de les escoles d'estiu i les colònies en aquell país. Cal dir que la comissió s'efectuava sense percebre cap retribució (RO 08/07/1912).

Dins del mateix any de publicació de l'Ordre que establia la manera de regular les subvencions, però abans de la seva publicació, ja se'n van concedir algunes, com en anys anteriors. Segurament sense atènyer-se en tot el disposat i mantenint, d'altra banda, l'atenció d'aquelles organitzacions que havien estat considerades com a solvents. En qualsevol cas, al maig de 1912 es va concedir la no menyspreable xifra de 3.000 ptes. a una entitat tan poc vinculada a les tasques educatives com ho era la premsa de Madrid (RO 09/05/1912).

Una quantitat notablement superior es va concedir a la Universitat d'Oviedo, de contrastada tradició en l'organització de colònies, un total de 8.000 ptes. per a la realització de tres torns de vint-i-cic participants cadascun a Salinas. D'aquest import, 6.000 ptes. van ser destinades a despeses generals, 1.000 ptes. a reparació i reposició de mobiliari i les restants a la terminació de l'edifici. En l'art. 1r de la Reial ordre es fa reconeixement exprés del grat que la tasca de la junta organitzadora d'aquestes colònies produeix (RO 27/06/1912). En l'art. 3r d'aquesta mateixa Ordre s'accedeix a les tres primeres peticions relacionades amb la colònia de l'Arbós i expressa la voluntat del Ministeri d'Instrucció de sol·licitar al de Foment l'autorització per instal·lar una colònia a «La Collada», al director perquè pugui procedir a la compravenda i a la Junta Provincial per poder construir; d'aquesta manera es disposaria d'un assentament a la platja —Salinas— i un altre a la muntanya. Amb decisions com aquesta, que no és ni de bon tros l'única d'aquelles da-

tes, es comença a donar compliment al contingut del primer paràgraf de l'art. 7è del Reial decret de maig de 1911. No hi cap dubte del reconeixement que les colònies d'Oviedo tenien en els centres de poder.

No va experimentar el Museu Pedagògic despreocupació per les seves colònies des de la Direcció General i va seguir gaudint, com no podia ser menys, dels crèdits necessaris per continuar la seva obra primigènia. Serà en aquest any de 1912 quan un centenar de nois i noies, repartits en dos torns de vint-i-un dies cadascun, des del 15 de juliol al 31 d'agost, disposaran d'un crèdit per torn de 6.625 ptes. per gaudir d'una colònia a San Vicente de la Barquera o «qualquier punto cantábrico» (RO 28/06/1912).

En dates posteriors a la publicació de les instruccions que regulen les subvencions per l'Ordre de 15 de juliol, un nombre important de ciutats i corporacions reben aportacions, cosa que ens indica els favorables efectes de l'empenta que l'Estat va donar a les colònies escolars a partir de 1911.

Seria llarg i prolix, fins i tot excessiu, el relat de totes i cadascuna de les reials ordres que es van dictar subvencionant colònies escolars a partir de l'estiu de 1912. Potser un treball monogràfic sobre aquest tema seria bo per precisar tot aquest tractament. Ara bé, pel que fa al nostre objectiu considerem suficient la dada de la publicació d'almenys disset reials ordres —l'any 1912— concedint subvencions a més d'una trentena de colònies per un import de 67.750 ptes. Aquestes subvencions, a més de les assenyalades, van anar a Granada, Màlaga, Balears, València, Valladolid, Carmona, Jaén, Saragossa, Sevilla, Terol i Vigo, entre altres poblacions i entitats.

Aquesta relació, no exhaustiva, podria mantenir-se i fins i tot incrementar-se si seguíssim fent el recompte d'anys posteriors. Un nombre similar de disposicions trobem a l'any següent, la qual cosa assenyala una tendència clara al major desenvolupament de la institució. Segons el resum estadístic d'Instrucció Primària publicat en l'any 1917 per una Reial ordre de 21 de maig d'aquell any, en el quadre resum de les institucions complementàries de les escoles nacionals, el nombre de colònies escolars existents arriba a les cent vint-i-set i es distribueixen per districte universitari de la forma següent (vegeu taula III).¹⁹

No ens diu la taula si l'estadística es refereix només a colònies de centres públics o inclou les d'iniciativa privada, però en tractar-se d'una recollida de dades d'escoles públiques i assimilades, hem de pensar que el nombre de colònies del quadre de la pàgina següent inclou totes les activitats d'aquest tipus que es van realitzar durant l'any 1916.

El nombre i volum de les subvencions no va disminuir, ans al contrari, puix si ens situem uns quants anys més endavant, per exemple el 1922, observem que el

19. Cf. Victoriano F. ASCARZA (1924, p. 516-517).

TAULA III

Madrid	4
Barcelona	32
Granada	15
Múrcia	?
Oviedo	28
Salamanca	2
Santiago	13
Sevilla	4
València	9
Valladolid	13
Saragossa	7

nombre de concessions es duplica respecte a l'any 1912, i l'import que hem pogut comptabilitzar supera les 82.000 ptes. Quantitats similars es troben el 1923, any en què, amb l'inici de la dictadura, es produeix un lleuger estancament. Aquestes xifres, que poden semblar exigües, han d'estimar-se en la seva justa mesura, car són l'índex de participació de l'Estat en les colònies escolars, el major suport econòmic no venia per aquest camí, només cal comparar el crèdit de les cent mil ptes. del pressupost estatal amb les quantitats que en els anys vint dedicaven corporacions locals com la de Madrid o Barcelona i que una d'aquestes administracions locals dedicava per si sola fins a quatre vegades l'equivalent de tot el crèdit disponible de la Direcció General de Primera Ensenyança. Si altres entitats organitzadores mantenien la dedicació financera similar a les de Madrid o Barcelona —proporcionalment considerada—, ens podem fer una idea aproximada de la importància que van arribar a assolir les colònies escolars.

Les publicacions de llibres i articles relacionats amb les colònies escolars es van mantenir paral·leles al desenvolupament de tan apreciada institució, que a més veia incrementada la seva propaganda amb la publicació, pels ens organitzadors, de les corresponents memòries. No es va fer necessari normalitzar la seva organització després dels preceptes ja citats. Únicament cal destacar una Reial ordre de 1920 per la qual es recorda que en el termini de dos mesos després d'haver finalitzat s'hauran de remetre, a més dels comptes i justificants, les dades dels resultats obtinguts, o el que és el mateix, la memòria. De no complir-se aquest tràmit, no es

concediran noves subvencions: s'insisteix, per altra banda, en el preceptiu compliment de totes les obligacions que preveia el Reial decret de 19 de maig de 1911 (RO 07/07/1920).

3. A tall de cloenda

Poques aventures pedagògiques han rebut, al llarg de la història, una acceptació més generalitzada que les colònies escolars. Serà difícil trobar veus en contra seva o que les posin en qüestió. Aquest generalitzat posicionament no va ser suficient per mobilitzar els recursos econòmics que es podien necessitar, en una evident demostració de la limitació de recursos que els aspectes educatius van patir durant bona part de la nostra història recent, i fins i tot actualment.

Malgrat que l'objectiu primer de les colònies era higiènic, o terapèutic, el seu valor educatiu és inqüestionable i així ho van interpretar els més prominents dels seus defensors. Les llargues estades dels alumnes en un lloc poc habitual, convivint el dia sencer dirigits per mestres, no pot menys que afavorir els valors de la socialització, la col·laboració, les noves experiències dins del grup i de l'entorn, a més de la millora de la salut.

No van faltar, és obvi, instrumentalitzacions, defensa d'interessos i intencions proselitistes. Potser les menys, i no suficients per discutir l'autèntica vàlua de tan profitosa activitat. Cal reconèixer que amb el decurs dels temps i la millora de les condicions socials i econòmiques, i dels avenços mèdics, l'objectiu primordial de les colònies escolars —la salut— va perdre importància a favor d'altres finalitats. No hem d'oblidar que, amb canvis i modificacions, les colònies escolars són, actualment, un fet freqüent, i que molts dels nostres alumnes, sobretot de primària, continuen sortint dels centres amb els seus mestres, tot i que amb intencions més lúdiques que higièniques.

La millora dels transports i dels recursos materials van donar a les colònies elements d'ampliació i noves possibilitats, no sempre ben aprofitades; els canvis socials i la millora de la qualitat de vida han facilitat altres alternatives i han minvat la seva importància, però en cap moment han posat en perill la seva presència en tota la nostra geografia. Es podria afirmar que l'organització de les primitives colònies va evolucionar i en incorporar altres elements es van transformar en activitats diferents; així, en incrementar-se el nombre de participants i en fer servir instal·lacions de fortuna van aparèixer els campaments. Quan les colònies van tenir altres objectius van donar lloc a camps de treball, a estades esportives, a camps d'aprenentatge, a activitats a la natura, a esports d'aventura i, fins i tot, a camps d'acollida.

Els canvis socials han provocat nous reptes en l'àmbit educatiu que poden ser escomesos amb activitats com les colònies o les seves variants. Un d'aquests reptes passa per la necessitat, cada cop més present, de l'educació i la recuperació de la natura, la concentració de població en espais urbans les fa necessàries i el retorn a l'aire lliure i a l'entorn no modificat és una demanda social en alça. Determinats aspectes de l'educació de la convivència, la solidaritat, l'acollida de nouvinguts o el tractament a la diversitat dels nostres infants poden tenir un espai obert en aquesta més que centenària institució pedagògica; només cal la voluntat i la intenció política que donin suport a iniciatives diferents a les desenvolupades en l'àmbit de l'escola. La iniciativa privada, en l'àmbit empresarial, està oferint instal·lacions i activitats diverses, des d'esports a crèdits de síntesi. Molts centres i alumnes les utilitzen i els poders públics les aproven i accepten, només cal plantejar-se aquestes activitats com un recurs més per al tractament de les noves necessitats educatives i considerar-les, des dels poders públics, com un element més del sistema de formació dels nostres alumnes.

Bibliografia

- ADEFLOR. «Unas horas en la colonia escolar Príncipe de Asturias». *La Escuela Moderna*, xxxviii (1928), suplement 3.308, p. 1284-1285.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Banyes de mar per als alumnes de les escoles de Barcelona*. Barcelona: Comissió de Cultura, 1920.
- *Escoles a l'aire lliure al Parc de Montjuïc*. Barcelona: Comissió de Cultura, 1921.
 - *L'obra de les colònies escolars i banyes de mar*. Barcelona: Delegació de Cultura, 1930.
 - *L'obra de colònies escolars, banyes de mar i semicolònies per als alumnes de les escoles de Barcelona*. Barcelona: Comissió de Cultura, 1932.
 - *Escola del Mar*. Barcelona: Conselleria Regidoria de Cultura, 1938.
- AJUNTAMENT DE MADRID. *Instituciones escolares creadas y sostenidas por el Ayuntamiento*. Madrid: Imprenta Municipal, 1921.
- *Primera colonia escolar de intercambio Madrid-Barcelona*. Madrid: Imprenta Municipal, 1925.
- ALONSO MARAÑÓN, P. MANUEL. «Notas sobre la higiene como materia de enseñanza oficial en el siglo XIX». *Historia de la Educación*, vi (1987), p. 23-41.
- Anuario Estadístico de Instrucción Pública* [AEIP]. Anys consultats: 1889, 1890, 1891, 1900-1901, 1906-1907 i 1909-1910.
- Anuario Legislativo de Instrucción Pública* [ALIP]. Anys consultats: de 1889 a 1907.
- ARMAND-DELILLE, F. «Intervención de las colonias de vacaciones en la lucha contra la tuberculosis». *BILE*, lvi (1923), p. 213-218.
- ASCARZA, V. F.; SOLANA, E. *Cuestiones pedagógicas*. Madrid: El Magisterio Español: Imp. Helénica, [s. a.].

- *Diccionario de legislación de primera enseñanza*. Madrid: Magisterio Español, 1914. [Consultada, a més, la 3a ed., de 1924]
- BASTONS, C. «1898: Hermenegildo Giner de los Ríos (1847-1923), un intelectual d'acció». A: *1898: Entre la crisi d'identitat i la modernització: Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, 20-24 d'abril de 1998*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 379-391.
- BLANCH Y BLANCH, P. «Las colonias escolares de Barcelona». *Revista de Educación*, I (1911), p. 804-806. *Boletín Oficial del Ministerio de Instrucción Pública [BOMIP]*. Anys consultats: de 1910 a 1936.
- CANES GARRIDO, F. «Los orígenes de las Colonias Escolares de Vacaciones en Valencia (1893-1912)». A: *Actas del VIII Coloquio Nacional de Historia de la Educación: Educación Popular*. La Laguna: Universidad de La Laguna, 1998, p. 129-143.
- CARBONELL SÁNCHEZ, M. «Las colonias escolares». *Revista de Educación*, I (1911), p. 472.
- CASTRO DE LA JARA, N. «El baño en la escuela». *La Escuela Moderna*, XL (1918), p. 783-786.
- CELADA PERANDONES, P. «Tres calas en una institución complementaria de la escuela: las Colonias Escolares Leonesas (1895, 1896 y 1936)». *Tierras de León*, 114 (2002), p. 105-141.
- «(Las) Colonias escolares de vacaciones en el Congreso de Higiene». *La Escuela Moderna*, XIV (1898), p. 344-349.
- «(Las) Colonias escolares en Barcelona». *La Escuela Moderna*, XLII, p. 459-467.
- COMAS, J.; CORREAS, D. *Cantinas y colonias escolares*. Madrid: Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1935.
- COSSÍO, B. «Las colonias escolares de vacaciones». *BILE*, XII (1888), p. 205-210.
- *De su jornada (Fragmentos)*. Madrid: Imp. de Blass, 1929.
- DEARBORN, G. V. N. «Notas sobre la higiene escolar». *BILE*, XXVIII (1914), p. 13-17, 49-53.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança*. Barcelona: Publicacions del Consell de Pedagogia, 1916.
- Escoles del Districte VI: Historia: Organissació: Mètodes pedagògics*. Barcelona: Gustavo Gili, 1912.
- ESCRIBANO, Aguado. «Consideraciones higiénico-sanitarias de las colonias escolares de Cerro Muriano». *La Escuela Moderna*, I (1928), p. 174-182, 271-276, 325-334.
- ESPADA, Gonzalo J. de la. «Las colonias de vacaciones de la C. A.». *BILE*, XLII (1918), p. 157-159.
- FOURNIÉ, Emilio. «Las escuelas al aire libre desde el punto de vista pedagógico». *BILE*, LII (1928), p. 33-37.
- GINER DE LOS RÍOS, F. «Los problemas de la educación física». *BILE*, XII (1888), p. 157-158.
- «La higiene de las vacaciones». *BILE*, XVI (1892), p. 83-89.
- KETT, Carlota. «Las colonias de vacaciones». *BILE*, LI (1927), p. 161-169.
- MALLART, José. *Colonias de educación*. Madrid: Publicaciones de la Revista de Pedagogía, 1931.
- MARQUÈS, Salomó. «Les colònies escolars: més de cent anys d'història». *Crònica d'Ensenyament*, 72 (1995), p. 47-49.
- MORENO, P. L.; VIÑAO, A. «Higienismo y educación. Las primeras colonias escolares de vacaciones de Cartagena (1907)». *Anales de Pedagogía*, 16 (1998), p. 59-100.
- MORENO MARTÍNEZ, P. L. *Educación, salud y protección a la infancia: Las colonias escolares de Cartagena (1907-1936)*. Cartagena: Aglaya, 2000.
- MUSEO PEDAGÓGICO NACIONAL. *Bibliografía y material de enseñanza: Educación física: Higiene escolar*. Madrid: R. Rojas, 1915.

- ONTAÑÓN, J.; COSTA, J. «Colonias escolares de vacaciones». *BILE*, VI (1882), p. 249-251.
- ORTIZ NOVO. «Colonias escolares». *La Escuela Moderna*, I (1928), p. 316-324.
- OTERO URTAZA, E. [et al.]. «Naturaleza y educación. Veinticinco años de las colonias de la Institución Libre de Enseñanza (segunda etapa)». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, II época, núm. 55 (octubre 2004). [Número monográfico que inclou un total de tretze treballs]
- PEREIRA DOMÍNGUEZ, Carmen. «La primera colonia escolar de Galicia». *Historia de la Educación*, II (1984), p. 199-208.
- PEREYRA, Miguel. «Educación, salud y filantropía: el origen de las colonias en España». *Historia de la Educación*, I (1982), p. 145-168.
- PINTADO ARROYO, Sidonio. *Las colonias escolares de vacaciones*. Madrid: Magisterio Español, [s. a., 1924?].
- PONCE DE LEÓN, P. «Los baños de mar para los niños». *BILE*, X (1886), p. 154-156, 168-172. *Primera colonia escolar en la Coruña (1902)*. Madrid: R. Rojas, 1903.
- RODRÍGUEZ PÉREZ, Juan Félix. *Las colonias escolares municipales madrileñas (1910-1936)*. [Tesi doctoral inèdita presentada l'any 2004 a la Facultat d'Educació de la Universidad Complutense i dirigida pel doctor Francisco Canes Garrido]
- SANTACRUZ, Pascual. «Una visita a la colonia escolar de Calvete». *La Escuela Moderna*, XXXVI (1914), p. 848-851.
- SELA, A. «Las colonias escolares de vacaciones». *BILE*, XI (1887), p. 225-228.
- SOCIEDAD ECONÓMICA DE AMIGOS DEL PAÍS DE SANTIAGO. *La primera colonia escolar Compostelana*. Santiago: Imp. de José M. Paredes, 1894.
- VILA, Pablo. «Importancia social de las colonias escolares». *Revista de Educación*, II (1912), p. 282-286.
- VILANOÚ, Conrad. «Higiene i educació física a les colònies». *Actes del Col·loqui Universitari Artur Martorell, educador del nostre temps*. Universitat de Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1994, p. 181-206.